

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

студентки 2 курсу 6 м групи ФМТП
денної форми навчання
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації
«Комерційне право»

Овдійчук Ірини Олександрівни

Науковий керівник
к.ю.н., доц.

Регурецька Олександра Вадимівна

Гарант освітньої програми,
д.ю.н, проф.

Бакалінська Ольга Олегівна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПАДКОВИХ ВІДНОСИН	
1.1. Поняття та правова природа спадкових правовідносин.....	7
1.2. Структура спадкових правовідносин.....	18
1.3. Принципи спадкового права і спадкових правовідносин.....	24
РОЗДІЛ 2. ВИДИ СПАДКУВАННЯ	
2.1. Правові особливості спадкування за заповітом.....	34
2.2. Спадкування за законом.....	50
2.3. Європейський досвід правового регулювання видів спадкування.....	59
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ У СФЕРІ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН	
3.1. Правові проблеми здійснення права на спадкування.....	66
3.2. Узагальнення судової та нотаріальної практики з питань реалізації прав у сфері спадкових правовідносин.....	80
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливе місце в системі цивільного права посідає спадкове право. З виникненням права власності, розвитку шлюбних відносин, з'явилась нагальна потреба у регулюванні правовідносин щодо майна, яке залишається після померлої людини.

Спадкування, в даному випадку, виконує роль своєрідного гаранта стабільності і сталості відносин у сфері приватної власності.

Гармонійно вписуючись в систему цивільного права, спадкове право не поглинається його окремими інститутами або групами інститутів і не стає їх придатком. За найбільш поширеною думкою, спадкове право утворює самостійну підгалузь цивільного права.

Спадкові відносини регулюються в Україні вітчизняними нормативно-правовими актами. Однак законодавство України у сфері спадкування має прогалини. Зокрема, не встановлює чіткого порядку застосування нотаріусами норм іноземного законодавства, якщо заповідачем (спадкодавцем) у заповіті було обрано право держави, громадянином якої він був; не регулює відносини, які виникають після смерті спадкодавця щодо набуття права на спадщину дитиною, яка була зачата після смерті батька за допомогою екстракорпорального запліднення та народилася живою тощо.

Нові суспільні явища та процеси спонукають науковців до дослідження спадкування, а суб'єктів законодавчої ініціативи – до внесення змін у законодавства з метою його удосконалення. Наприклад, з метою врегулювання спадкових відносин на окупованих територіях України було внесено відповідні зміни в українське законодавство, які стали предметом подальших наукових досліджень.

Таким чином, на сьогодні перед науковцями, суб'єктами законодавчої ініціативи, а також зацікавленими особами постає завдання з удосконалення норм законодавства України у сфері спадкування, переорієнтації наукових

досліджень на нові підходи щодо розв'язання актуальних проблем у сфері забезпечення ефективних механізмів охорони та захисту спадкових відносин.

Актуальність дослідження також підтверджується збільшенням щороку в Україні цивільних справ з питань спадкування та різним застосуванням судами норм законодавства для врегулювання спору щодо однотипних спадкових відносин.

Спадкові відносини потребують найвищого рівня захисту, оскільки стосуються майнових та немайнових прав, які переходять до спадкоємців, а також виконання ними юридичного обов'язку в межах, визначених законом та/чи заповітом. У зв'язку з цим існує потреба в науково-практичному аналізі спадкових правовідносин та розробці досконалих механізмів реалізації цих відносин на практиці.

Дослідженню проблеми спадкування приділялась чимала увага з боку українських учених у галузі цивільного права, зокрема: І.А. Безклубого, Д.В. Бобрової, В.В. Васильченко, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, М.М. Дякович, І.В. Жилінкова, Ю.О. Заїки, О.О. Кармаза, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Є.О. Рябоконт, Є.Є. Фурси, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонова, В.Ю. Чуйкової, Я.М. Шевченко, Л.В. Шевчук та інші.

Нормативно-правову основу дослідження становлять нормативно правові акти у сфері цивільних та сімейних відносин. Деякі дослідження ґрунтуються на вивченні та узагальненні практики застосування норм права зарубіжних країн.

Мета дослідження. Метою наукового дослідження є визначення правового регулювання спадкових відносин в Україні на основі чинного законодавства України, теоретичних розробок науковців, проектів законів та нормативних актів, а також практики їх реалізації.

Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити такі **завдання**:

- визначити поняття та правову природу спадкових правовідносин;
- розкрити структуру спадкових правовідносин;
- обґрунтувати принципи спадкового права і спадкових правовідносин;

- виявити правові особливості спадкування за заповітом;
- охарактеризувати спадкування за законом;
- обґрунтувати виконання заповіту;
- розглянути європейський досвід правового регулювання видів спадкування;
- дослідити правові проблеми здійснення права на спадкування;
- здійснити узагальнення судової та нотаріальної практики з питань реалізації прав у сфері спадкових правовідносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з переходом прав і обов'язків спадкодавця в порядку, встановленому законодавством.

Предметом дослідження є правове регулювання спадкових відносин в Україні.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувались різноманітні методи дослідження головним з яких виступає догматичний метод, використання якого дозволило виділити найважливіші юридичні конструкції інституту спадкування, дати загальноправову характеристику, тлумачення складових елементів і отримати найважливіші результати дослідження.

В роботі також широко використовувалися історико-правовий та порівняльно-правовий методи дослідження.

Історико-правовий метод дозволив провести аналіз правового регулювання спадкування в еволюції розвитку сімейного та цивільного законодавства.

За допомогою порівняльно-правового методу досліджується нормативне регулювання проблемних питань реалізації права спадкування в різних країнах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає як в поставленні зазначеної проблематики, так і в способі її розв'язання. Робота є комплексним дослідженням спадкових правовідносин у межах предмету вітчизняної цивільної та процесуальної науки, оскільки спрямована на подальший розвиток теорії цивільного права, нотаріального процесу та цивільного процесу шляхом

формулювання нових та вдосконалення існуючих правових конструкцій, понять та категорій, внесення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання спадкових відносин у сучасному праві України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дослідженні наукові положення, пропозиції та висновки можуть бути використані під час здійснення подальших наукових досліджень теорії цивільного права, теорії спадкового права, теорії нотаріального права, в навчальному процесі – при підготовці лекційних курсів у навчальних закладах з дисциплін цивільного та спадкового права.

Публікація. Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у науковій статті «Строки прийняття та відмови від заповідального відказу», що опублікована у збірнику «Правове забезпечення підприємницької діяльності» Частина 2. – К.: Київ. нац. торг-економ. ун-т. – 2018. – С. 140-144.

Структура дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел, який містить 101 найменування. Загальний обсяг роботи становить 102 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

1.1. Поняття та правова природа спадкових правовідносин

У сучасній українській юридичній літературі спадкові правовідносини традиційно визначають як цивільно-правові відносини, що виникають з приводу спадкової маси, учасник яких (спадкоємець) наділений суб'єктивним правом спадкування для здійснення переходу прав та обов'язків померлої особи до її правонаступника [45, с. 15].

При цьому, вважаємо необхідним дослідити дискусію, яка тривала в цивілістичній літературі в 50-х роках XX століття.

Так, М.М. Агарков стверджував, що цивільні правовідносини, як і будь-які правовідносини, є суспільними, у яких правам одних осіб відповідають обов'язки інших [19, с. 192].

Іншу позицію відстоював В.І. Серебровський, аналізуючи юридичний зміст права на прийняття спадщини, він дійшов висновку, що не будь-якому суб'єктивному праву кореспондується будь-чий обов'язок, оскільки наявні такі суб'єктивні права, які не є елементами правовідносин [77, с. 49].

Тобто В.І. Серебровський формулював визначення права на прийняття спадщини на підставі складу елементів правовідносин, допускаючи, що деякі суб'єктивні права існують відокремлено.

Такий підхід не поділяв Ю.К. Толстой. Вчений посилаючись на Б.С. Антимонova та К.А. Граве, цей дослідник стверджував, що право на прийняття спадщини є суб'єктивним правом, якому відповідає обов'язок кожного не заважати спадкоємцю реалізувати своє право [77, с. 52].

Згідно з позицією Ю.К. Толстого, спадкові правовідносини мають два етапи розвитку.

Перший починається з моменту відкриття спадщини, коли спадкоємця призивають до спадкування, і закінчується тоді, коли право прийняти спадщину в якийсь спосіб реалізують, тобто коли спадкоємець або приймає спадщину, або не приймає її, виявивши свою волю.

На цьому етапі праву спадкоємця прийняти спадщину протистоїть обов'язок будь-кого не перешкоджати спадкоємцю здійснювати своє право.

Спадкові правовідносини вибудовуються за типом абсолютних правовідносин. Водночас на цьому етапі спадкові правовідносини можуть бути й відносними. Так, органи РАЦС зобов'язані видати спадкоємцю свідоцтво про смерть спадкодавця, житлові органи – довідку про місце мешкання спадкодавця, нотаріус (за місцем відкриття спадщини) зобов'язаний прийняти в спадкоємця заяву про те, що він приймає спадщину.

Деякі автори зауважують, що в Цивільному кодексі (ЦК) України передбачено чимало процедурних норм, які визначають порядок оформлення прав (серед них норми, що встановлюють порядок прийняття спадщини). Відносини, які виникають у процесі реалізації цих норм, названо організаційними [99, с. 129].

На думку З.В. Ромовської, такі норми не є ізольованими, а завжди співіснують з особистими та майновими відносинами [76, с. 172].

Для таких спадкоємців першого етапу розвитку спадкових правовідносин немає. Вони не зобов'язані звертатися до будь-яких органів чи посадових осіб з клопотанням про сприяння в прийнятті спадщини.

Отже, суб'єктивному праву спадкоємця, якого за законом вважають таким, що прийняв спадщину, апріорі не може протистояти обов'язок у здійсненні цього права і це не є підставою для скасування набутого спадкоємцем суб'єктивного права на спадщину.

Крім цього, у ст. 1268 ЦК України не йдеться про суб'єктивне право спадкоємця прийняти спадщину. У ній закріплено презумпцію того, що він її уже прийняв. Тобто право на спадщину в нього вже виникло. Водночас ця стаття надає спадкоємцю право відмовитися від прийняття спадщини.

Можливо, саме в цьому і полягають «організаційні» аспекти, пов'язані з прийняттям спадщини. Якщо спадкоємець приймає спадщину, то для нього настає другий етап розвитку спадкових правовідносин, який триває доти, доки не

буде визначено долю спадкового майна (наприклад, шляхом розподілу його між спадкоємцями), не відбудеться оформлення спадкових прав тощо.

У зв'язку з тим, що спадкоємців вважають такими, що прийняли спадщину, для них саме цей етап є єдиним і визначальним у набутті права власності на спадкове майно.

Прийняття спадщини породжує право на спадщину, яке залежно від того, що належить до складу спадщини, можна поділити на низку прав. Це може бути і право власності на певну річ, і зобов'язальне право, якщо спадкоємець був кредитором у зобов'язанні, й особисте немайнове право (право на опублікування твору, автором якого був спадкоємець, однак який за його життя опублікований не був) [77, с. 545].

Спадкові правовідносини виникають з метою досягнення певного результату, після досягнення якого вони трансформуються в інші правовідносини, наприклад, відносини права власності.

Рушійною силою спадкових, як і будь-яких інших цивільних правовідносин, є волевиявлення його учасників, поєднане із соціальною волею, вираженою в правових нормах [82, с. 27].

З огляду на таке поєднання, законодавець передбачив у Конституції України (ст. 129) і Цивільному процесуальному кодексі (ЦПК) України (ст. 2, 10, 263) принцип верховенства права, яким повинен керуватися суддя під час розгляду цивільних справ.

Основним виявом принципу верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а має інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [23, с. 158].

З іншого боку, спадкові правовідносини – це засіб правового впливу на фактичні спадкові відносини, оскільки вплив правової норми на фактичні відносини людей нерозривно пов'язаний із правовідносинами. Під час

розроблення деяких нових законодавчих актів не завжди дотримуються такої позиції.

У ч. 1 ст. 264 ЦПК України зазначено, що під час ухвалення рішення суд вирішує, які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин і яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин. Тому, доцільніше визначити не правовідносини сторін, а те, учасниками яких правовідносин вони виявилися.

Якщо керуватися тим, що правовідносини – це врегульовані нормою права суспільні відносини, то суд має не підлаштовувати правову норму до тих чи тих правовідносин, а встановити норму, яка врегулювала суспільні відносини, перетворивши їх на правовідносини, з'ясувати належність виконання взятих обов'язків учасниками цих правовідносин.

Насправді ж здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами цивільного права відбувається за умови їхньої участі як суб'єктів конкретних правовідносин. Якщо правовідносини не виникли, то не виникають права й обов'язки учасників спору.

Спадкові правовідносини як засіб застосування конкретної правової норми мають певні особливості залежно від:

- а) правосуб'єктності учасників;
- б) форми правовідносин;
- в) способу досягнення мети.

Специфіка форми спадкових правовідносин як цивільних правовідносин полягає в тому, що це відносини особливого структурного типу, який виражається в правовому становищі його суб'єктів, а саме в тому, що відносини між ними вибудовуються на засадах рівності.

Із цього питання О.С. Іоффе зазначав: «Якщо рівність із правовідносин вилучити, їхній структурний тип зазнає докорінних змін, унаслідок чого вони втратять свою цивільно-правову сутність» [77, с. 67].

Визначення форми правовідносин є встановленням предмета й методу галузі права, нормами якої врегульовані правовідносини.

Спадкові правовідносини можна визначити як засіб, за допомогою якого абстрактна норма об'єктивного цивільного права набуває конкретного вираження в регулюванні фактичних суспільних відносин, що виникають унаслідок настання передбачених законом юридичних фактів, пов'язаних із відкриттям спадщини, а також такий, який ґрунтується на справедливості (верховенстві права), спосіб регулювання цих суспільних відносин.

Отже, переваги запропонованого визначення поняття спадкових правовідносин полягають у тому, що воно: не стосується змісту спадкових правовідносин; надає можливість розмежувати спадкові правовідносини та правову норму; орієнтує на те, що і норма права, і спадкові правовідносини мають однаковий об'єкт – фактичні суспільні відносини, що ґрунтуються на волевиявленні суб'єктів правовідносин, поєднаних із соціальною волею; акцентує увагу на підставах виникнення спадкових правовідносин, якими є лише ті юридичні факти, які передбачені законом; ураховує положення, згідно з яким спадкові правовідносини підпорядковані загальним правилам, які повинні виконувати цивільно-правові відносини загалом, водночас, як засобу регулювання особливої групи цивільних відносин спадковим правовідносинам притаманні специфічні риси [89, с. 88].

У світовій юридичній доктрині та практиці виділяють два основних підходи до визначення сутності спадкування:

1) у країнах континентального права спадкування розуміється як різновид універсального правонаступництва. Така кваліфікація походить від класичного римського права, де в особі спадкоємця бачили продовження юридичної особи спадкодавця;

2) у країнах загального права спадкування розуміється як розподіл майна померлого між особами, зазначеними у законі та (або) заповіті.

Згідно з першою концепцією спадкоємець під час прийняття спадщини стає носієм прав і обов'язків спадкодавця в цілому і не може прийняти лише її частину, а від іншої частини відмовитися.

Спадкове майно розглядається як сукупність всіх активів і пасивів померлого. Підстави введення такого порядку спадкування зумовлені вимогами економічного обігу щодо збереження після смерті боржника його боргових зобов'язань (тих з них, які не пов'язані тісно з його особистістю).

Доктрина і практика країн загального права ґрунтується на тому, що під час спадкування здійснюється облік належних померлому боргів, їх оплаті та погашення податкових й інших обов'язків. Зазначена процедура іменується адмініструванням і здійснюється під контролем суду. Спадкоємці отримують право на чистий залишок (net estate) [94, с. 82].

У такій системі переходу майна спадкоємці звільняються від відповідальності за боргами спадкодавця.

У країнах континентальної Європи уявлення про спадкування як універсальне правонаступництво закріпилося після опублікування праці німецького юриста Ф.К фон Савіні «Система сучасного римського права».

На підставі дослідження природи спадкових правовідносин він зробив висновок, що спадкове майно слід розглядати як єдиний комплекс, основу якого треба шукати в особистості померлого власника [101, с.226].

З такого твердження випливає також інше: майно померлого розглядається як щось, що має єдину кількісну характеристику, воно не розділене на складові частини. У підсумку автор зробив висновок про те, що спадкування необхідно кваліфікувати як універсальне правонаступництво.

Сучасні цивілісти розуміють спадкування як перехід після смерті громадянина всієї сукупності належного йому на праві приватної власності майна, що включає майнові та деякі особисті немайнові права, до одного або декількох осіб [89, с. 88].

Отже, спадкове правонаступництво є різновидом універсального правонаступництва, у межах якого майно до спадкоємців переходить як єдине ціле, включаючи активи і пасиви (за винятком лише нерозривно пов'язаних з особою померлого прав і обов'язків, зокрема права на аліменти, права на відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю громадянина, права на життя, тілесну недоторканість тощо).

Поняття спадщини охоплює не лише вже існуючі права і обов'язки, але і певні правові утворення, що займають проміжне положення між правоздатністю як передумовою існування права і наявним суб'єктивним правом чи обов'язком.

Правове регулювання спадкових правовідношень здійснюється у книзі VI Цивільного кодексу України (далі ЦК України) [4], що вказує на їх локальний характер [20, с. 137].

На відміну від багатьох інших об'єктів цивільних правовідносин спадщина як особливий об'єкт має свої тимчасові юридичні рамки існування.

Виникненням спадщини як об'єкта правовідносин є день смерті особи або день, з якого особа за рішенням суду визнана померлою (ст. 1220 ЦК України). Для цього необхідна наявність сукупності умов (юридичного складу), а саме смерті особи або визнання її померлою, приналежності благ померлій особі на день смерті або визнання її померлою.

Спадщина як об'єкт припиняє своє існування у момент оформлення спадкоємцями прав на спадщину, а у разі відсутності спадкоємців за заповітом або законом усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття - у момент визнання спадщини відумерлою.

Отже, залежно від прийняття спадкоємцями спадщини строк існування спадщини як об'єкта складає не менше 6 місяців, але лише до моменту її прийняття й оформлення спадкоємцями (ч. 1 ст. 1270 ЦК України), або не менше 1 року, але до моменту визнання відумерлою (ст. 1277 ЦК України) [38, с. 27].

Склад спадкового майна є різноманітним. Успадковуються не лише тілесні (будинки, автомобіль, гараж тощо) речі, але й майнові права (майнові права

автора, право на одержання боргу у зобов'язаної особи, право на отримання стягнення за виконавчим листом тощо).

Спадщина як особливий об'єкт має специфічну обігроздатність, яка визначається вичерпним переліком юридичних дій, які суб'єкти спадкових правовідносин можуть здійснювати з приводу. Такі дії включають прийняття спадщини (ст. 1268 ЦК України), відмову від прийняття спадщини (ст. 1273 ЦК України) або визнання спадщини відумерлою (ст. 1277 ЦК України).

Крім цього, можуть здійснюватися дії, пов'язані з поділом спадщини (ст. 1278 ЦК України), її перерозподілом (ст. 1280 ЦК України), охороною (ст. 1283 ЦК України), управлінням (ст. 1285 ЦК України), а також дії, пов'язані з оформленням спадщини (ст. 1296-1301 ЦК України).

М.Г. Кравченко розглядає спадкові правовідносини як комплекс цивільно-правових спадкових відносин, які можуть виникнути з відкриттям спадщини, які охоплюють правовідносини, що виникають з факту відкриття спадщини, а також правовідносини щодо прийняття спадщини, правовідносини щодо відмови від спадщини, правовідносини з приводу виконання заповіту, правовідносини кредиторів щодо спадкового майна правовідносини між спадкоємцями з приводу поділу спадкового майна, правовідносини з приводу спадкового покладання, правовідносини спадкової трансмісії, правовідносини субституції, правовідносини підпризначення спадкоємців, правовідносини стосовно збільшення спадкових часток, правовідносини щодо охорони та управління майном (якщо ці відносини виникають і мають цивільно-правовий характер) [61, с. 120].

Відповідно до наведеної концепції всі окреслені цивільні правовідносини можуть повноправно називатися спадковими. Особливість зазначених відносин полягає у тому, що їх виникнення пов'язане зі смертю громадянина.

Заміна спадкодавця як суб'єкта у будь-яких існуючих за його життя правовідносинах неможлива без виникнення цілого комплексу спадкових відносин: якщо без одних (відносини щодо охорони спадкового майна, поділ

тощо) перехід спадкового майна може бути здійснений, то без інших (відкриття спадщини, прийняття спадщини) він неможливий [18, с. 258].

Спадкове правовідношення у широкому сенсі слова передбачає наявність єдиного правовідношення, яке виникає з моменту відкриття спадщини і припиняється, коли виникають у спадкоємців права і обов'язки, аналогічні правам спадкодавця.

У вузькому сенсі - це конкретне правовідношення, врегульоване нормами спадкового права з приводу спадщини, що виникає у зв'язку зі смертю фізичної особи.

Об'єктом спадкового правовідношення є сукупність прав і обов'язків спадкодавця, змістом є суб'єктивні права спадкоємців на спадщину, суб'єктами спадкових правовідносин є спадкоємці.

Очевидно, що під час спадкування виникає комплекс відносин, але не всі з них можна назвати цивільно-правовими, оскільки деякі засновані на владному підпорядкуванні, тому є адміністративно-правовими, фінансовими та податковими (наприклад, охорона спадщини, оформлення спадщини, зокрема видача і отримання свідоцтва про право на спадщину, реєстрація спадкового майна).

Крім того, не всі цивільно-правові відносини, пов'язані зі спадщиною, можна назвати спадковими. До останніх слід віднести лише ті, у результаті яких на місце померлого суб'єкта, яким є спадкодавець, заступає новий суб'єкт - спадкоємець, який набуває права, що належали спадкодавцеві за життя [80, с. 102].

Інститут спадкування є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності. Як і будь-який інший соціальний феномен, інститут спадкування виконує не лише покладені на нього суспільно-корисні функції, але й дає можливість визначити долю майна після смерті і передати його у спадщину.

Правове регулювання спадкових відносин стосується інтересів будь-якої людини як потенційного спадкоємця і спадкодавця. При цьому зауважимо, що держава повинна створити таку систему цивільно-правових засобів, які б гарантували кожній фізичній особі право вільно розпоряджатися своїм майном на випадок смерті і право вільно набувати чи відмовлятися від спадщини [39, с. 90].

Питання про об'єкт правовідносин загалом і об'єкт цивільно-правових відносин зокрема досі залишається одним з дискусійних і невирішених у теорії права. Сенс категорії об'єктів цивільних правовідносин полягає у встановленні для них певного цивільно-правового режиму, тобто можливості чи неможливості вчинення з ними певних дій (правочинів), які спричиняють певний юридичний (цивільно-правовий) результат.

Слід визначити, що в юридичній літературі існують дві основні позиції з приводу того що слід вважати спадщиною:

- 1) сукупність прав та обов'язків;
- 2) майно (речі, права та обов'язки).

Головним дискусійним питанням є визначення того, що є об'єктом спадкування - сама річ як предмет матеріального світу або ж право власності на річ.

ЦК України не дає, поняття об'єкта спадкування, а лише вказує, що до складу спадщини входять права та обов'язки, що належать спадкодавцеві на момент відкриття спадщини, і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК України) [4].

Таким чином, у ЦК України втілена перша точка зору. Спадкування фактично розглядається як зміна одного суб'єкта у зв'язку з його смертю на іншого. З огляду на те, що у порядку правонаступництва можуть переходити лише права та обов'язки, а не речі, об'єктом спадкування є право власності на річ, а не сама річ.

Спадкоємець на підставі спадкового титулу (заповіту чи закону) набуває суб'єктивні права і обов'язки щодо речей (об'єктів), що є аналогічними до тих, які за життя мав спадкодавець, а не права та обов'язки спадкодавця переходять до спадкоємця, тобто «будь-яке право виникає, а не передається».

Обсяг прав та обов'язків спадкоємця на спадкове майно визначається не передачею, а тим правовим титулом, на підставі якого вони виникають (заповіт чи закон).

Ю. Є. Ходико, вважаючи, що підхід законодавця до розгляду об'єктом спадщини сукупності прав та обов'язків є невдалим, стверджує, що правильніше говорити про речі, права та обов'язки як про об'єкт спадкування [89, с. 89].

Перехід речей та перехід прав та обов'язків це не тотожні явища. Якщо за договором або у порядку спадкування переходить саме річ, то разом з нею переходить і право власності. Якщо говорять, що до спадкоємців переходять майнові права, то це інша ситуація, тому що вони є самостійним видом майна, отже їх перехід не означає переходу речі.

Перехід до спадкоємця обов'язків підтверджує концепцію спадщини, спадкового складу як сукупності прав і обов'язків спадкодавця. Спадкове правовідношення зумовлює перехід до нового суб'єкта всіх прав та обов'язків, що є об'єктом та юридичним змістом правовідносин.

Інститут спадкування є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності. Як і будь-який інший соціальний феномен, інститут спадкування виконує не лише покладені на нього суспільно-корисні функції, але й дає можливість визначити долю майна після смерті і передати його у спадщину.

Таким чином, можна зробити висновок, що законодавство недостатньо регламентує положення про спадкування, що призводить до суперечностей у розумінні таких фундаментальних понять, як спадкування та спадкове правовідношення.

За допомогою спадкування майнові права та обов'язки спадкодавця, деякі його особисті немайнові права стають надбанням спадкоємців, зберігаючи нерозривний зв'язок між поколіннями людей і зміцнюючи приватну власність учасників цивільних правовідносин.

1.2. Структура спадкових правовідносин

У спадкових правовідносинах виділяють його структуру, тобто сукупність складових його елементів:

- суб'єкти спадкового правовідносини;
- об'єкти спадкових правовідносин;
- зміст спадкового правовідносини.

Для розгляду поняття складу спадкових правовідносини треба надати характеристику щодо його елементного складу, а саме надати пояснення елементів спадкових правовідносин. А саме розкрити поняття: суб'єкт, об'єкта зміст спадкових правовідносин.

Зміст спадкових правовідносин можна розглядати як сукупність прав та обов'язків суб'єктів. Реалізація спадкового права є по суті реалізацією конституційних прав особи, щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї власності, результатами своєю інтелектуальної, творчої діяльності [82, с. 43].

Розглянемо суб'єкт та суб'єктивний склад правовідносин. До суб'єктів спадкових правовідношень відносять:

- заповідача (спадкодавця);
- спадкоємця.

Заповідач має право на випадок своєї смерті шляхом вчинення заповіту розпоряджатися своєю власністю – спадщиною до складу якої законом віднесені усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Заповіт за ЦК України має право складати фізична особа з повною цивільною дієздатністю на момент складання заповіту, а не до чи після вчинення цього діяння.

Згідно з ч. 1 ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність набуває та фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Заповідач має право:

- призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин;
- визначати обсяг спадщини, що має спадкуватися за заповітом, на заповідальний відказ, на покладення на спадкоємця інших обов'язків;
- скасувати заповіт тощо [4].

Але розгляд суб'єктів спадкового права без надання характеристики спадкоємця, був би не повний.

Так, відповідно до ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК України такими учасниками є також держава, територіальна громада.

Суб'єктами відносин спадкування виступають спадкоємці, хоча спадкове право визначає правовий статус й інших суб'єктів: кредиторів та боржників спадщини, відказоодержувачів, виконавця заповіту тощо.

Оскільки згідно з нормою ст. 1222 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом і за законом, то можна виділити два види суб'єктів спадкування:

- 1) спадкодавці за законом;
- 2) спадкодавці за заповітом.

Поняття «спадкоємець» яке використовується у спадковому законодавстві, вживається в таких значеннях:

1) суб'єкт, який безпосередньо закликається до спадкування за заповітом або законом має право прийняти спадщину або не прийняти її (частини 1, 3 ст. 1268, ч. 1 ст. 1269 ЦК України);

2) суб'єкт, право спадкування якого залежить від певних обставин, передусім від неприйняття спадщини іншими спадкоємцями (спадкоємець за законом наступних черг за наявності спадкоємців попередніх черг, спадкоємець за правом представлення, підпризначений спадкоємець);

3) суб'єкт, який реалізував належне йому право на спадкування, тобто прийняв спадщину (статті 1278-1282 ЦК України) [4].

Таким чином, до осіб які є суб'єктами спадкових правовідношень належать як спадкоємці, тобто особи які за заповітом мають право прийняти, чи відмовитися від спадщини, так і спадкодавець, оскільки без такого суб'єкта та відповідної події (смерті або визнання його судом померлим) не може виникнути спадкові правовідношення.

Також розглядаються і інші особи, які за законом чи розпорядженням спадкодавця приймають участь в утриманні чи збереженні спадкового майна. Це такі учасники як:

- нотаріус;
- виконавець заповіту;
- кредитори боржники спадкодавця, які мають право захищати права та інтереси спадкоємців та спадкодавця.

Об'єктом спадкового наступництва згідно ЦК України є спадщина (спадкове майно, спадкова маса), тобто уся сукупність прав та обов'язків спадкодавця, в яких він перебував на момент своєї смерті, за умови, що вони за своєю природою не є віддільними від особи їх носія і здатні перейти до інших осіб.

До об'єктів, які мають майновий характер, зокрема належать: садиби, жилі будинки, квартири, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, предмети особистого користування, земельні ділянки, засоби виробництва,

вироблена продукція, транспортні засоби, грошові суми, цінні папери, пайовий внесок члена житлово-, дачно-, гаражно-будівельного кооперативу, садівничого товариства, а також інше майно споживчого й виробничого призначення.

Проте, розглядаючи спадщину, також слід звернути увагу щодо об'єктів немайнового характеру, належать певні зобов'язання спадкодавця. Як приклад, можна розглянути виплату боргу, якщо спадкодавець мав борг перед кредиторами, в такому випадку право вимагати від них повернення боргу переходить до спадкоємців.

Також до об'єктів немайнового характеру належить права в галузі інтелектуальної власності.

Стаття 423 ЦК України наводить перелік особистих немайнових прав інтелектуальної власності:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [4].

Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності.

У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

Однак, не усі права та обов'язки немайнового характеру входять до складу спадщини. Наприклад, не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

У разі прийняття спадщини спадкоємцем слід пам'ятати про те, що вся спадщина повинна бути прийнята у повному обсязі, якщо інше не встановлено волею спадкодавця у заповіті.

Це означає, що не можна прийняти лише права спадкодавця і не приймати обов'язки. Це саме стосується й прав на майно. Не може бути прийнята, наприклад, тільки квартира і не прийняте інше майно.

Спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину. До складу спадщини входять всі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і які не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК України) [4].

Якщо спадкоємець відмовляється від спадщини, то тим самим припиняє спадкові правовідносини. Адже, спадкові правовідносини виникають лише з наявністю вільного волевиявлення суб'єктів, а оскільки спадкоємець не надає згоду на прийняття спадщини, то тим самим не починає існування спадкових відношень.

Таким чином, структурно спадкове правовідношення повинно відповідати загальноприйнятим уявленням та містити елементи, що притаманні усім правовідносинам. Такими елементами визнаються учасники, характер їх

правового статусу, права і обов'язки, їх зв'язок та реальна поведінка учасників у співвідношенні з правами і обов'язками.

У літературі наголошується на відповідність зазначених елементів структурі усіх правовідносин. У зв'язку з цим такі елементи структури як об'єкт та зміст мають розглядатися у кореляції прав та обов'язків і реальної поведінки учасників.

Якщо об'єктом визнати спадщину у вигляді сукупності прав і обов'язків, а змістом – поведінку суб'єктів спадкових правовідносин стосовно цієї сукупності, то в структурі правовідношення не залишається місця правам щодо спадщини. Тому змістом спадкового правовідношення слід визнати спадкове право у суб'єктивному розумінні, включаючи право на прийняття спадщини.

1.3. Принципи спадкового права і спадкових правовідносин

Встановлення обмеженої кількості найважливіших принципів права є властивим західній правовій традиції. В умовах глобальної множинності нормативних актів, виникає все гостріша потреба у визначенні аксіоматичних положень, які могли б знаходитися в основі законотворчості та правозастосування.

Різноманіття у поглядах щодо змісту принципів як у цивільному так і у спадковому праві частково може пояснюватися різним розумінням самої категорії «принцип права» у численних загальнотеоретичних і цивілістичних наукових працях присвячених цій проблемі. Так, для встановлення видових ознак принципів права в теоретико-правовій і цивілістичній літературі використовуються предметні, генетичні та функціональні (операційні) визначення.

У предметних дефініціях принципу права вказується на сутність цього явища. Відмічається, що принципи права характеризують «зміст права»,

відображають «сутність і призначення права», відображають «загальну направленість і зміст всього правового регулювання».

У генетичних визначеннях принципів права основна увага звертається на суб'єктивні та об'єктивні джерела походження. Таким прикладом, є визначення, в яких підкреслюється об'єктивне існування принципів в праві, незалежно від того сформульовані вони наукою чи ні.

Функції, що виконуються принципами права, відображаються у функціональних визначеннях, наприклад, вказується, що відповідно до принципів права будується нормативна база правового регулювання. Існують також комплексні визначення принципів права, в яких об'єднуються всі зазначені аспекти [96, с. 81].

Щодо передбачених ст. 3 ЦК України загальних засад цивільного законодавства, то вони закономірно розглядаються, перш за все, з точки зору функцій на них покладених: як важливі принципи побудови та дії позитивного приватного права [90, с. 9].

На функціональний аспект принципів цивільного права вказувала Я.М. Шевченко, досліджуючи методологічні проблеми цивільного права [97, с. 26–29].

О.В. Дзера також пов'язує реалізацію покладених на цивільне право функцій відповідно до принципів права, які розуміються ним як основоположні (корінні, відправні, визначальні) ідеї (засади, риси) втілені чи закладені в законі [91, с. 516].

Важливою ознакою принципів права є нормативність, тобто закріплення їх змісту в нормативному акті. Ті засади, які ще не закріплені в правових нормах, не можуть бути віднесені до числа правових принципів. Вони являються лише ідеями (засадами) правосвідомості, науковими висновками, але не принципами права.

М.М. Дякович, характеризуючи нормативність принципів цивільного права звернув увагу на те, що якщо принципи права не сформульовані в нормах права, вони повинні встановлюватись із загального змісту цих самих норм [41, с. 137].

У цивілістичній літературі українськими вченими з цього приводу також зазначається, що ст. 3 ЦК України не містить вичерпного переліку принципів цивільного права, інші принципи цивільного права можуть бути виведені із змісту правових норм [92, с. 21–22].

Отже, за способом нормативного закріплення принципи права поділяються на прямо закріплені в нормах права, та ті які виводяться із змісту норм права.

Щодо принципів, прямо закріплених у нормах права вживається термін «норми-принципи права», які розглядаються в якості окремого виду правових норм.

У теоретико-правовій літературі все частіше вказується на зазначений вид норм права, їх виділяють в одній класифікації з нормами-правилами поведінки за ознакою функціональної ролі, яка виконується ними в процесі правового регулювання.

Цивільно-правова норма-принцип – це спеціалізована норма загального характеру, яка не вказує на конкретну модель поведінки, але містить принципи цивільного права [99, с. 17].

Визначення принципу права в якості норми забезпечує обов'язковість дотримання учасниками правовідносин найбільш загальних за своєю природою вимог, встановлених нею, найперше це важливо у процесі їх судового правозастосування. Хоча норми-принципи не встановлюють конкретних прав і обов'язків учасників правовідносин, тобто не виконують традиційної регулятивної функції, проте, оцінка поведінки учасників правовідносин з точки зору дотримання таких нормативних принципів, необхідний елемент процесу правозастосування.

В цьому проявляється зокрема функціональне значення принципів цивільного права встановлених ст. 3 ЦК України.

За словами Н.С. Кузнецової принципи є «робочими механізмами», за допомогою яких визначаються межі можливої та належної поведінки учасників цивільно-правових відносин [62, с. 23].

Мова йде про цивільні, галузеві принципи права, хоча за більшістю із них не можна заперечувати загально-правового, а також міжгалузевого значення. У цьому разі їх класифікують за сферою дії та поділяють на:

- 1) загальні або загально правові;
- 2) міжгалузеві принципи;
- 3) галузеві принципи;
- 4) принципи окремих інститутів або підгалузей права [49, с. 41].

Для спадкового права України властивим є саме непряме закріплення принципів спадкового права. Якщо мова йде про принципи спадкового права ми обмежуємося спеціальними принципами, які властиві виключно цій підгалузі.

Ю.О. Заїка, зауваживши на системний характер принципів спадкового права, визначив, що це сукупність тих засад, на яких здійснюється спадкування[62, с. 21–31].

Зокрема, невирішеними залишається низка наукових проблем пов'язаних із визначенням місця та значення принципів права в механізмі захисту спадкових прав. Наприклад, Ю.М. Андрєєв, вказує, що для цивільно-правового механізму захисту (на відміну від більшості інших видів правового механізму) характерним є застосування не тільки норм закону, але й загальних засад, змісту (духу) закону, аналогії права та закону, а також звичаїв ділового обороту [65, с. 207].

Істотний вплив на функціонування механізму захисту суб'єктивних прав мають принципи цивільно-правового захисту, які надають механізму індивідуальність, динамічність та роблять його більш результативним.

Такі принципи розуміються як: рівність суб'єктів захисту, чії права захищаються у встановленому законом порядку в рамках охоронних цивільних правовідносин; диспозитивність; безперешкодне здійснення захисту, доступність; конституційність (законність); об'єктивність (обґрунтованість); справедливість; добросовісність, недопустимість зловживання правом; розумність; співмірність; гармонійне поєднання публічних і приватних

інтересів; повнота, всесторонність, системність; професійність; оперативність; реальне виконання, ефективність [54, с. 156].

Викладені принципи ґрунтуються на основних засадах цивільного законодавства і вимогах щодо призначення правового захисту. Майже у всій повноті вони можуть розглядатися і у якості принципів механізму здійснення цивільних і спадкових прав.

Принципи цивільно-правового захисту щодо захисту спадкових прав не володіють особливою специфікою, порівняно із захистом інших цивільних прав. Натомість саме спеціальні принципи спадкового права мають значний вплив і відіграють особливу, істотну роль у механізмі захисту спадкових прав.

Враховуючи, що правовий механізм здійснення та захисту спадкових прав також включає в себе судовий захист суб'єктивних спадкових прав, застосування принципів цивільного процесуального права є частиною діяльності суду.

Ураховуючи регуляторне значення принципів цивільного процесуального права, їх нормативний характер, вони є своєрідними нетиповими нормативними приписами і мають характер норм *jus cogens*, що мають вищу юридичну силу [92, с. 52].

Проте, зазначені принципи не входять до механізму матеріально-правового регулювання здійснення та захисту спадкових прав.

Ю.О. Заїка у своїх роботах визначає такі принципи спадкового права, як:

- 1) свобода волевиявлення спадкодавця і спадкоємців;
- 2) універсальність спадкового правонаступництва;
- 3) принцип послідовності закликання до спадщини при спадкуванні за законом;
- 4) принцип рівності часток при спадкуванні за законом;
- 5) державно-правовий захист непрацездатних родичів і членів сім'ї заповідача;
- 6) принцип сімейно-родинного характеру спадкування [48, с. 32].

Розбіжність у думках вчених щодо кількості та змісту принципів спадкового права пояснюється недостатністю критеріїв віднесення правових норм до числа принципів спадкового права, з одного боку, та недосконалістю спадкового законодавства – з іншого [50, с. 25].

Теоретичні розробки інших вчених вказують:

- по-перше, на системну проблему віднесення до принципів спадкового права загальногалузевих принципів цивільного права, як наприклад охорона основ правопорядку і моралі;
- по-друге, визначення в такій якості значної кількості норм спадкового права загального характеру, наприклад, послідовність закликання до спадщини при спадкуванні за законом, рівність часток при спадкуванні за законом.

Так, у наукових публікаціях виділяють більше десяти принципів спадкового права.

Спостерігається ситуація, за якої будь-яка загальна норма спадкового права, зводиться до статусу (значення) принципу спадкового права, (на жаль, це є характерним загальом для сучасного стану досліджень принципів права).

Потрібно наголосити, що загальні (функціональні) положення та принципи спадкового права не можна вважати поняттями тотожними за змістом. Складність та багатоаспектність категорії «принципи права» не пояснює необґрунтованого їх розширення в спадковому праві, що змушує констатувати нівелювання значення цієї категорії у правозастосуванні.

Саме наявність спеціальних підгалузевих принципів, разом із предметом та методом правового регулювання, дає можливість виокремити спадкове право як самостійну підгалузь цивільного права.

Принцип права – це вихідна засада при створенні норм права, які становлять інститут, підгалузь, або ж галузь права та відповідно вихідна засада при їх тлумаченні та правозастосуванні.

В такому значенні принципи права виконують своє функціональне призначення в якості елементу розвитку права у випадках неоднакового

застосування норм спадкового права, їх колізійного тлумачення, інших ускладнених випадках правозастосування, тобто містять в собі власний регулятивний аспект, який реалізується в судовій практиці.

Функціональне призначення принципів права знаходить своє теоретичне обґрунтування через категорію механізму правового регулювання, одним із елементів якого є норми права. Зважаючи нормативний характер принципів права, ми легко знаходимо їх місце в механізмі правового регулювання.

Виділяючи, найголовніший інструментальний, спеціально-юридичний аспект механізму правового регулювання, С.С. Алексєєв зазначав, що поряд із нормами права, правовідносинами в механізмі правового регулювання може бути виділений і більш глибокий рівень – те, що умовно можна назвати функціональним механізмом правового регулювання, в якому безпосередньо виражаються спеціально-юридичні функції права. В якості елементів механізму правового регулювання вчений визначає норми права, правовідносини та акти реалізації права [80, с.87].

З поміж усіх принципів, які розглядаються в літературі, найбільше функціональне навантаження вихідних засад правотворення, тлумачення, застосування несуть принципи свободи заповіту та універсальність спадкового правонаступництва [30, с.195].

Універсальність спадкового правонаступництва історично тісно переплітається із свободою заповіту. Встановлення законодавцем пріоритету спадкування за заповітом, яке безпосередньо здійснене у ч. 1 ст. 1223 ЦК України: «Право на спадкування мають особи, визначені в заповіті», ґрунтується на засадах природного права, якими пронизаний ЦК України, та які відображені в нормах щодо спадкування за заповітом, в першу чергу мова йде про право заповідача на призначення спадкоємця (ст. 1235 ЦК України) та визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст.1236 ЦК України) [4].

Також послідовно був імплементований у нормах Книги шостої ЦК України, якими врегульовано види спадкування (ст.1217 ЦК України), усунення

від права на спадкування (ст. 1224 ЦК України), інших нормах Глави 85 ЦК України «Спадкування за заповітом».

Зазначені законодавчі положення становлять нормативний аспект принципу свободи заповіту. При застосуванні норм спадкового права потрібно враховувати, що принцип свободи заповіту – це загальний принцип спадкового права, яке відображається не лише у положеннях щодо призначення спадкоємця, відказоодержувачів, визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом та інших наведених нормах.

У судовій практиці виникають значні труднощі щодо застосування норм щодо визнання заповіту недійсним, визнання заповіту дійсним, тлумачення змісту заповіту, спадкування підпризначеним спадкоємцем, які можуть бути вирішені лише із дотриманням принципу свободи заповіту.

Так, у ЦК України ст. 1257 «Недійсність заповіту» є норми, на відміну від ЦК УРСР 1963 року, Розділ VII «Спадкове право» якого, не містив спеціальних норм щодо недійсності заповіту, а питання його недійсності вирішувались відповідно до Глави 3 Розділу I «Угоди» [4].

Нормами ст. 1257 ЦК було закріплено обмежувальні положення стосовно підстав визнання заповіту недійсним порівняно із параграфом 1 Глави 16 ЦК України «Правові наслідки не додержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону».

Встановлена законодавцем недійсність заповіту виключно з підстав передбачених ст. 1257 ЦК України, перелік яких є вичерпним, очевидно, також спрямована на дотримання останньої волі заповідача, тобто, на реалізацію принципу свободи заповіту.

На відміну від законодавств багатьох інших країн, ЦК України не містить положень щодо універсального правонаступництва. Універсальний характер правонаступництва при спадкуванні може характеризуватись як поняття різне за змістом залежно від того в якій якості воно розглядається: як принцип, як метод,

як базова правова (юридична) конструкція спадкового права або ж функція спадкового права.

Так, універсальність спадкового правонаступництва в якості методу регулювання спадкових правовідносин виділяє М.Д. Єгоров. У зв'язку з цим, Н.С. Кузнєцова зазначає, що відкритим залишається питання, чому універсальне правонаступництво віднесене не до принципів спадкового права, а до особливостей методу регулювання відносин із спадкування [91, с. 228].

Методологічна неузгодженість поширення універсальності спадкового правонаступництва одночасно в якості основного принципу спадкового права та правової характеристики предмету і методу спадкового права як підгалузі цивільного права, пояснюється його виключним значенням у становленні континентального спадкового права.

Науковці пропонують різноманітні переліки принципів спадкування: одні надають досить широкий спектр, а інші зводять цей перелік до мінімуму.

Така ситуація зумовлена, з одного боку, специфікою відносин спадкування, їх динамічністю та тісним зв'язком з пануючою в суспільстві ідеологією, а з іншого – не недостатністю, а різницею в критеріях, що їх брали за основу дослідники.

Аналіз чинного законодавства України, з огляду на визначений в ході дослідження перелік ознаки принципів права, дав змогу визначити наступний перелік принципів спадкування в цивільному праві України:

1. Загально-цивільні (принципи цивільного права):
 - принцип юридичної рівності (ст.ст. 1267, 1278 ЦК);
 - принцип вільного волевиявлення чи диспозитивності;
 - справедливість, добросовісність та розумність;
 - неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом тощо.
2. Принципи спадкового права (підгалузеві):

- принцип свободи заповіту (ст.ст. 1228, 1234–1237, 1240, 1242–1244, 1246, 1286 ЦК України);
- принцип свободи спадкування (здійснення спадкових справ) (ст.ст. 1223, 1245, 1268, 1271, 1273, 1278, 1279, 1286, 1296 ЦК);
- принцип універсального спадкового правонаступництва (ст.ст. 1218–1219 ЦК);
- принцип охорони спадщини від протиправних посягань (ст.ст. 1283, 1285 ЦК).

3. Інституційні принципи спадкування:

- принцип черговості закликання до спадщини при спадкуванні за законом (ст.ст. 1258, 1259, 1261–1265 ЦК);
- принцип рівності спадкових часток при спадкуванні за законом (ст.ст. 1226, 1267, 1278 ЦК), пріоритету спадкування за заповітом (ст. 1223 ЦК України);
- принцип забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців (ст.ст. 1241, 1260, 1276, 1279 ЦК) [4].

Принципи спадкового права мають загальний відкритий чи закритий характер, закріплені в нормах законодавства України у сфері спадкування чи виходять із них мають пріоритет перед нормою права, залишаються незмінними протягом тривалого часу (як правило, удосконалення порядку спадкування шляхом внесення змін до норм законів не впливає на їх зміст), не містять конкретних прав та обов'язків для суб'єктів спадкових відносин тощо.

Таким чином, важливою ознакою принципів права є нормативність, тобто закріплення їх змісту в нормативному акті. Ті засади, які ще не закріплені в правових нормах, не можуть бути віднесені до числа правових принципів. Вони являються лише ідеями (засадами) правосвідомості, науковими висновками, але не принципами права.

Пройшовши шлях від норми-правової конструкції до принципу права, на кожному етапі свого розвитку, свобода заповіту та універсальність

правонаступництва залишаються діючими функціями у механізмі здійснення та захисту спадкових прав.

РОЗДІЛ 2

ВИДИ СПАДКУВАННЯ

2.1. Правові особливості спадкування за заповітом

Як інститут цивільного законодавства, спадкове право поділяється на дві частини, які регулюють відносини у сфері спадкування за заповітом і за законом. Розпорядитися майном на випадок смерті можна лише шляхом складання заповіту.

У ст. 1216 ЦК України законодавець наводить поняття спадкування як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкування відноситься до одних із проявів цивільної правоздатності, а також до числа похідних, заснованих на правонаступництві способів набуття прав та обов'язків.

Заповідач має право охопити заповітом не тільки ті права й обов'язки, які вже йому належать на момент складання заповіту, а також ті, що можуть належати в майбутньому [4].

До спадщини можуть входити як рухомі, так і нерухомі речі, грошові кошти, майнові права тощо.

Якщо заповідач розподілив між спадкоємцями в заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційна до одержаних ним прав.

Так, наприклад, якщо спадкується нерухоме майно, на яке накладено обтяження у вигляді іпотеки, то спадкуються й обов'язки, що випливають з іпотечного договору, але такі обов'язки не повинні перевищувати розмір успадкованого.

Варто зазначити, що предметом заповіту не можуть бути такі майнові права, які громадянин не мав права передати іншій особі й за життя, наприклад: право на одержання аліментів, пенсії, права відшкодування майнової шкоди, викликаного ушкодженням здоров'я та інші [68].

За своєю юридичною природою заповіт відноситься до одностороннього правочину, оскільки в ньому виражена воля однієї особи. Складання заповіту має відповідати нормам глави 85 ЦК України, а також загальним вимогам, що стосуються правочинів у главі 16 ЦК України.

Під час здійснення заповіту немає одночасного двостороннього волевиявлення, оскільки, коли він набуває чинності, однієї із сторін немає вже в живих.

Здійснений одного разу заповіт може бути неодноразово змінено, скасовано, що є результатом інших прижиттєвих розпоряджень своїм майном, переоцінки обставин тощо.

Для реалізації права на укладення заповіту не потрібна попередня згода спадкоємців на прийняття спадщини, достатньо самого волевиявлення заповідача. Волевиявлення заповідача набуває юридичної сили до відкриття спадщини, з моменту складення заповіту, волевиявлення ж спадкоємців набуває юридичної сили вже після відкриття спадщини [41, с. 137].

Основними принципами здійснення заповіту є свобода та таємниця заповіту. Принцип свободи заповіту проявляється в комплексі таких прав особи:

- право призначити спадкоємців на свій розсуд (ст.1235 ЦК України);
- право визначити обсяг майна, який входить до складу спадщини (ст.1236 ЦК України);
- право заповідача на покладення на спадкоємця інших обов'язків (ст.1240 ЦК України);
- право здійснити під призначення спадкоємця (ст.1244 ЦК України);
- право позбавити спадкоємців спадщини та інші права, передбачені законом.

Винятком у принципі свободи заповіту є той факт, що заповідач не має права позбавити права на спадкування осіб, що мають право на обов'язкову частку в спадщині.

До таких осіб належать малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Отже, як бачимо до цього переліку входить лише перша черга спадкоємців [68].

Таємниця заповіту – це обов'язок нерозголошення відомостей щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту до відкриття спадщини, покладений на нотаріуса, іншу посадову, службову особу, яка посвідчує заповіт, свідків, а також фізичну особу, яка підписує заповіт замість заповідача. Але варто зазначити, що в ст.1255 ЦК України, не передбачено санкцію щодо відповідальності осіб у разі порушення покладеного на них обов'язку.

Питання про відповідальність може ставитися лише у випадку наявності відповідних норм у законодавстві, проте такі існуючі норми стосуються виключно посадових та службових осіб, що є вагомим недоліком [66, с. 89].

Відповідно до ст. 1247 ЦК України заповіт вчиняється у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням. З метою захисту прав та інтересів осіб законодавцем встановлена вимога щодо державної реєстрації в Спадковому реєстрі всіх складених, змінених чи скасованих заповітів у порядку встановленому Наказом Міністерства Юстиції.

Право на спадкування виникає в день відкриття спадщини. Часом її відкриття є день смерті особи або день набуття законної сили рішенням суду про оголошення її померлою.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо воно невідоме, спадщина відкривається за місцезнаходженням нерухомого майна або основної його частини, у разі його відсутності – за місцезнаходженням основної частини рухомого майна [4].

Для прийняття спадщини чи відмови від неї встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу її відкриття. Право на спадщину оформлюється свідоцтвом.

Отже, відносини спадкування на сьогодні активно розвиваються у зв'язку з необхідністю розпорядження власним майном особи, яка вирішила реалізувати своє право на заповіт. Як свідчить практика, існує чимало проблем і прогалин, які потребують усунення та врегулювання.

В процесі життя кожен з людей рано чи пізно зустрічається зі спадкуванням. Розпочинається процес оформлення спадкових прав та пов'язані з цим труднощі. Та якщо технічні питання можуть бути вирішені в юридичній площині, для чого головним є згода всіх спадкоємців, то за її відсутності, починаються спори про поділ спадкового майна [98, с. 14].

Ускладнює ситуацію ще те, що детермінантом цих конфліктів можуть бути тривалі неприязні стосунки між родичами-спадкоємцями або між родичами та особою, з якою мешкав останні роки свого життя спадкодавець, а наявність родинних зв'язків тільки надає соціальної гостроти спору, який виник.

При цьому найбільшу складність для суду являє саме поділ рухомого майна, предметів домашнього вжитку, які достатньо легко можуть бути вилучені зацікавленими особами зі спадкової маси [45, с. 137].

В більшості випадків спадкодавець не замислюється над юридичними наслідками своєї смерті. Відповідно, про те, щоб уникнути потенційного конфлікту між спадкоємцями мова не йде.

Разом з тим, повага до останньої волі, в більшості випадків поглинається бажанням отримати певні матеріальні блага, через що і починаються юридичні баталії. Так, наприклад, справа № 2-3499/17 за позовом про визнання заповіту недійсним, визнання права власності, виселення, усунення перешкод в користуванні власністю, вселення, яка неодноразово протягом 10 років слухалася в судах першої та другої інстанції [73].

Інша цивільна справа № 2-3508/17 за позовом про визнання заповіту недійсним, визнання права власності на квартиру в порядку спадкування та виселення, яка через неодноразове призначення посмертної судово-психіатричної експертизи, збору необхідної медичної документації, та залучення правонаступника після смерті позивача розглядалася судом першої інстанції майже 4 роки [74].

Сьогодні є досить рідким для нас – ситуація, коли людина заповіла (розподілила) все своє майно шляхом складання заповіту, але це цілком природньо для інших націй, які виховувались в дусі західної традиції права, де для забезпечення виконання останньої волі спадкодавця призначаються спеціальні особи, статус яких надає можливість їм забезпечити реалізацію останньої волі спадкодавця, а особисті якості на фоні юридичних механізмів виступають додатковою гарантією її виконання.

Виконання заповіту є інститутом спадкового права, яке, в свою чергу, традиційно розглядається як частина цивільного права. При цьому саме для спадкового права найбільш характерним є послідовність розвитку як окремих його інститутів, так і всього законодавства, яке регламентує спадкові відносини [67, с. 95].

Аналізуючи літературу дореволюційних часів, коли інститут виконання заповіту набув широкого застосування, слід виділити низьку праць, які пов'язані з аналізом правової природи виконання заповіту.

Традиційно питання про виконання заповіту розглядалось в рамках курсів з цивільного права, на нашу думку, слід відзначити праці, в яких розкривались окремі питання діяльності виконавця заповіту, підготовлені І.А. Покровським [44, с. 261].

Не заважаючи на поширеність практики інституту виконання заповіту, спеціалізованим дослідженням також була праця А.Х. Гольмстена, в якій вчений досліджував історію виникнення відносин, пов'язаних з виконанням заповіту,

проводив порівняльний аналіз законодавства зарубіжних країн, та визначав юридичну природу відносин, які виникають при виконанні заповіту [101, с. 61].

С.А. Беляцкіним було проаналізовано повноваження виконавця заповіту, особливості їх здійснення та проведений аналіз відповідної судової практики [22, с. 165].

Найбільш детально природа виконання заповіту аналізувалась В.К. Дронніковим, чому передували розвідки автора щодо спадкового права в цілому, а також П.С. Нікітюком, який слушно вказував, що призначення виконавця заповіту у радянській практиці доволі рідкісне явище, а випадки оскарження зацікавленими особами дій виконавця заповіту взагалі не зустрічалися [26, с. 65-66].

Необхідності досконалої теоретичної розробки правового статусу виконавця заповіту радянська практика не вимагала. Оскільки у випадках спадкування за заповітом виконавець заповіту здійснював найпростіші, частіше всього технічні дії з надання допомоги по оформленню спадщини.

За часів незалежності України продовжили дослідження виконання заповіту С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, але не в якості самостійного дослідження, а в контексті дослідження та коментарів всього спадкового права.

Варто сказати, що дослідники у свої роботах намагаються розширити, розкрити тему «спадкування за заповітом», навіть дають свій перелік повноважень виконавця заповіту та підстави припинення його повноважень [31, 198].

Проте будь-які спеціальні дослідження інституту виконання заповіту, які б були виконані на базі оновленого цивільного законодавства та практики його застосування, відсутні.

Виключенням стало дисертаційне дослідження Є.О. Кухарева, метою якого було:

- визначення юридичної природи відносин з виконання заповіту;

- встановлення юридичних фактів, що породжують досліджуване правовідношення;
- з'ясування порядку здійснення виконавцем заповіту повноважень;
- встановлення підстав, що припиняють правовідношення з виконання заповіту;
- формулювання практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення оптимізації законодавства, яке регулює виконання заповіту [65, 90].

Таким чином, в контексті проблематики необхідно враховувати праці, присвячені з'ясуванню поняття та змісту спадкових відносин в умовах цивільного законодавства та практики його застосування.

Аналізуючи літературу із спадкового права, доцільним є звернення до здобутків зарубіжних дослідників, які здійснювали дослідження інституту виконання заповіту в умовах цивільного законодавства.

Також інформацію щодо цього інституту можна отримати із дисертаційних досліджень В.М. Гаврилова, С.Г. Єгорової, О.С. Михайлова. Разом з тим, незважаючи на вказані вище дослідження, спеціально до проблем виконання заповіту, зверталася В.В. Плеханова.

У своїй роботі автор робив акцент на визначення правової природи заповіту як унікальної правової категорії, визначенні його місця в системі способів розпорядження майна та разом з тим, проаналізував і процедуру виконання заповіту, намагаючись визначити його правову природу та заходи для підвищення його ефективності [34, 49].

Отже, проведений аналіз літератури свідчить, що дослідження відносин, які виникають при виконанні заповіту, проводилися переважно російськими дореволюційними вченими.

Проголошення і захист права власності, скасування обмежень щодо кількості та вартості майна, яке може перебувати у власності осіб, зумовили нагальну необхідність, крім іншого, забезпечити належний перехід майна та

майнових прав після смерті власника в порядку спадкового правонаступництва [98, с. 15].

У цьому аспекті актуальною є діяльність виконавця заповіту, який призначається саме з метою реалізації волі спадкодавця, визначеної в заповіті.

Участь у спадкових правовідносинах виконавця заповіту є додатковою гарантією виконання заповідальних розпоряджень належним чином і в установленний строк.

Реалізувати волю заповідача можна лише у разі надання виконавцю заповіту широкого кола повноважень, а також нормативного закріплення меж їх здійснення. Тільки тоді виконавець заповіту виступатиме як самостійний суб'єкт спадкових правовідносин, який певним чином може впливати на динаміку їх розвитку.

Повноваження виконавця заповіту встановлені ст. 1290 ЦК України:

- управління спадщиною;
- вжиття заходів щодо охорони спадкового майна та забезпечення повідомлення спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів про відкриття спадщини;
- вимагання від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань;
- забезпечення одержання частки спадщини кожним із спадкоємців (у розмірі, визначеному заповітом) та особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині;
- забезпечення виконання спадкоємцями дій, до яких вони зобов'язані заповітом [4].

Слід зазначити, що нормами матеріального права не визначають межі здійснення повноважень виконавцем заповіту, хоча потреба в цьому є. Адже спадкоємці, їх законні представники, а також орган опіки та піклування мають право згідно із ст. 1293 ЦК України оскаржити до суду лише ті дії виконавця заповіту, які не відповідають вимогам ЦК України, інших законів, порушують інтереси спадкоємців.

Так, серед повноважень виконавця заповіту є обов'язок вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань (п. 3 ч. 1 ст. 1290 ЦК України) [4].

Проте окремо не закріплено право виконавця заповіту на звернення до суду з позовами до боржників спадкодавця. Тому на практиці можуть виникнути певні складнощі у процесі виконання зазначеного обов'язку. Невипадково деякі автори взагалі заперечують наявність у виконавця заповіту права на звернення до суду.

Зокрема, С.Я. Фурса та Є.І. Фурса стверджують, що оскільки права виконавця заповіту не порушені, він не може в порядку ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України звернутися до суду [86, с. 183].

Для визначення меж здійснення повноважень виконавцем заповіту доцільно з'ясувати поняття «межі здійснення повноважень» у контексті відносин з виконання заповіту.

Отже, під межами здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень слід розуміти сукупність дій, які виконавець заповіту вчиняє в межах виконання заповідальних розпоряджень.

Окремо слід вказати, що здійснення виконавцем заповіту своїх повноважень породжує правові наслідки для інших суб'єктів спадкових правовідносин.

Так, дії виконавця заповіту щодо управління, охорони, зберігання спадкового майна впливають на інтереси спадкоємців як потенційних власників цього майна, які зацікавлені у його цілісності та збереженні; кредиторів спадкодавця, оскільки відповідно до ст. 1282 ЦК України спадкоємці відповідають за боргами спадкодавця в межах вартості майна, одержаного у спадщину: зменшення спадкових активів внаслідок втрати, знищення майна має наслідком і пропорційне зменшення розміру боргу, за яким відповідає спадкоємець.

А. Гордон зазначав, що найбільш точний спосіб визначення меж здійснення повноважень виконавцем заповіту - це встановлення їх волею заповідача. Аналогічне стверджував В. Фрідштейн, вказуючи на залежність прав виконавця заповіту від волі заповідача, вираженої в самому заповіті [51, с. 42].

Дещо звужує межі здійснення повноважень виконавцем заповіту В. Васильченко, який вважає, що основним функціональним призначенням виконавця заповіту є повне сприяння здійсненню останньої волі спадкодавця, пов'язаної з розпорядженням спадковим майном, зазначеним у заповіті [32, с. 147].

Такий підхід є певною мірою спірним, оскільки, якщо виконавець заповіту лише сприяє здійсненню останньої волі спадкодавця, то виникає питання хто безпосередньо здійснює цю волю. Тому логічно, що саме виконавець заповіту виконує заповідальні розпорядження, а тому межі його повноважень є значно ширшими.

С. Фурса та Є. Фурса зазначають, що за своєю суттю роль виконавця заповіту не може зводитися до представництва волі тільки заповідача, тут мають враховуватися права й інтереси спадкоємців, інших заінтересованих осіб, у тому числі суспільні інтереси, якщо у заповіті є відповідні умови. При цьому певні переваги мають надаватись охороні та захисту останнього волевиявлення заповідача, що зумовлює пріоритети у діяльності виконавця заповіту [86, с. 173].

Викладені позиції, з урахуванням норм чинного законодавства, не дають однозначної відповіді на питання про те, в яких межах виконавець заповіту здійснює свої повноваження, які чинники впливають на встановлення цих меж.

Встановлення меж здійснення повноважень виконавцем заповіту має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки окреслює ті дії, вчинення яких породжує правові наслідки для всіх учасників спадкових правовідносин.

Зазначене набуває актуальності з урахуванням того, що заповідача на момент виникнення повноважень виконавця заповіту немає в живих, а тому в

деяких випадках досить складно встановити зміст його розпоряджень та особливості їх виконання.

Насамперед слід зазначити, що, виходячи із змісту ст. 1290 ЦК України, повноваження виконавця заповіту охоплюють лише його обов'язки, оскільки у статті йдеться саме про виконання. Права ж не виконуються, а здійснюються [64, с. 94].

Так, відповідно до ст. 12 ЦК України особа здійснює своє цивільне право вільно, на свій розсуд. Це означає, що суб'єкти цивільного права без будь-якого стороннього впливу та можливого тиску обирають варіанти дозволеної поведінки, які полягають у реалізації належних їм правомочностей, що складають відповідне суб'єктивне право.

Отже, всі повноваження, закріплені ст. 1290 ЦК України, необхідно розглядати як суб'єктивні обов'язки виконавця заповіту. Що стосується його прав, то їх виокремлено лише статтями 1291 та 1295 ЦК.

До них, зокрема, відносяться:

- право виконавця заповіту на плату за виконання своїх повноважень;
- право виконавця заповіту на відмову від здійснення своїх повноважень.

До речі, ЦК УРСР 1963 р. пов'язував повноваження виконавця заповіту з правами останнього. Так, ст. 547 ЦК УРСР 1963 р., яка мала назву «Повноваження виконавця заповіту» встановлювала, що виконавець заповіту має право вчиняти всі дії, необхідні для виконання заповіту.

Слід зазначити, що законодавець допускає в главі 88 ЦК України певні термінологічні неточності. Так, в одних статтях вживається термін «виконання» щодо повноважень виконавця заповіту (ст. 1291), в інших - «здійснення» (статті 1294, 1295) [4].

Основним чинником, що впливає на межі встановлення повноважень виконавця заповіту, є спосіб призначення останнього.

ЦК України передбачає чотири такі способи призначення виконавця заповіту:

- безпосередньо заповідачем (ст. 1286);
- спадкоємцями (ч. 2 ст. 1287);
- судом за позовом одного із спадкоємців (ч. 3 ст. 1287);
- нотаріусом (ст. 1288) [4].

Визначаючи межі здійснення повноважень виконавцем заповіту в кожному з окреслених випадків, слід звернути увагу на те, що одним із базових принципів спадкового права є принцип свободи заповіту.

Сутність цього принципу полягає в тому, що заповідач може не лише розпорядитися всім майном або його часткою, призначити спадкоємцем будь-яку особу або позбавити спадщини спадкоємців за законом, не обґрунтовуючи причини, а й покласти на виконавця заповіту виконання додаткових обов'язків, не передбачених законом.

Ідеться, наприклад, про продаж спадкового майна та розподіл отриманих коштів між спадкоємцями у визначених частках, поховання у певному місці, опублікування рукописів тощо.

Крім того, ст. 6 Закону України «Про поховання і похоронну справу» встановлюється право громадян на поховання їхнього тіла та волевиявлення щодо належного ставлення до тіла після смерті [9].

Таке волевиявлення може бути виражене у згоді чи незгоді на проведення патолого-анатомічного розтину, на вилучення органів і тканин тіла, у побажанні бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч з певним раніше померлим або бути підданим кремації.

Отже, у заповіті може бути встановлена вся церемонія поховання з урахуванням побажання померлої особи. Здійснення волі заповідача щодо цього повинно охоплюватися повноваженнями виконавця заповіту.

Таким чином, незважаючи на відсутність у ст. 1290 ЦК України застереження про невичерпний перелік повноважень виконавця заповіту, на останнього за волевиявленням заповідача можуть бути покладені додаткові обов'язки.

У цьому випадку заповідач, розширяючи повноваження виконавця заповіту, буде обмежений лише змістом ст. 13 ЦК України щодо утримання від порушення прав інших осіб, заподіяння шкоди довкіллю або культурній спадщині, а також обов'язку дотримуватися моральних засад суспільства.

Оскільки, заповіт - це правочин, до правовідносин щодо складання та виконання заповіту можна застосувати окремі норми глави 16 ЦК України як загальні в тому обсязі, в якому вони не суперечать суті досліджуваних правовідносин [4].

Так, відповідно до ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

Отже, до заповідальних розпоряджень слід застосовувати аналогічні вимоги. Виходячи з викладеного, виконавець заповіту повинен утриматися від виконання заповідальних розпоряджень, зміст яких суперечить закону та моральним засадам суспільства.

Так, неприйнятним буде виконання розпорядження заповідача щодо образи виконавцем заповіту третьої особи, знищення її майна тощо.

І хоча нотаріус перевіряє, чи не містить заповіт розпоряджень, що суперечать чинному законодавству, вони все ж можуть міститися в секретному заповіті.

До таких заповідальних розпоряджень застосовуються правові наслідки недійсності правочину, встановлені ст. 216 ЦК України. Разом із тим виходячи із загального правила ст. 217 ЦК України, недійсність окремих заповідальних розпоряджень не має наслідком недійсності всього заповіту.

Досвід деяких зарубіжних країн свідчить про більш досконалий підхід до встановлення повноважень виконавця заповіту. Так, ЦК Російської Федерації містить положення про невичерпний перелік повноважень виконавця заповіту, закріплюючи можливість покласти на нього вчинення дій, не передбачених законом [35, с. 202].

У ЦК Грузії обсяг повноважень виконавця заповіту визначається правилом про те, що виконавець заповіту має право вчиняти всі дії, необхідні для виконання заповіту [55, с. 380].

Слід зазначити, що правом на призначення виконавця заповіту, крім заповідача, наділені спадкоємці, суд, нотаріус. Зазначені особи не можуть розширити коло повноважень виконавця заповіту, передбачених законом: суд і нотаріус є суб'єктами публічного права, отже, у своїй діяльності керуються виключно правовими приписами згідно із ст. 6 Конституції України, відповідно до якої органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

Крім того, відповідно до ст. 7 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси у своїй діяльності керуються законами України, указами та розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України [8].

Таким чином, суд і нотаріус, здійснюючи покладені на них функції, мають право вчиняти лише дії, які прямо передбачені правовими нормами. Чинне законодавство не містить застережень щодо можливості розширення судом і нотаріусом повноважень виконавця заповіту, встановлених ст. 1290 ЦК України.

Отже, вказані суб'єкти, незважаючи на наявність у них права на призначення виконавця заповіту, не можуть покласти на нього обов'язок щодо продажу спадкового майна, встановлення заповідального відказу тощо, оскільки лише заповідач, як власник майна, наділений таким правом.

Крім того, суд і нотаріус можуть реалізувати право на призначення виконавця заповіту лише за наявності правових підстав, встановлених ЦК України. Так, суд призначає виконавця заповіту у разі спору між спадкоємцями щодо кандидатури виконавця заповіту та за заявою одного з них.

Виконавець заповіту може бути призначений нотаріусом у випадку, коли заповідач не скористався таким правом або призначений заповідачем виконавець

заповіту відмовився від виконання своїх повноважень чи був усунутий судом, і якщо цього потребують інтереси спадкоємців.

Повноваження виконавця заповіту, призначеного спадкоємцями, обмежені двома чинниками:

- змістом заповідальних розпоряджень;
- положеннями ст. 1290 ЦК України [4].

Іншими словами, спадкоємці не можуть розширювати повноваження виконавця заповіту, оскільки мета призначення виконавця заповіту - здійснення волі заповідача.

У випадку, коли на виконавця заповіту покладатиметься обов'язок щодо виконання розпоряджень спадкоємців, зазначені правовідносини матимуть зовсім іншу правову конструкцію, трансформуючись у договір доручення.

Таким чином, правом розширити повноваження виконавця заповіту, встановлені законом, наділений лише заповідач. У такому випадку джерелом виникнення повноважень виконавця заповіту є заповіт і закон. У разі ж призначення виконавця заповіту спадкоємцями, судом або нотаріусом, джерелом його повноважень є закон.

Проте встановлення в заповіті додаткових повноважень його виконавця в деяких випадках потребує тлумачення змісту заповіту. Йдеться про покладання на виконавця заповіту обов'язку щодо вчинення дещо суперечливих і важко здійснених дій.

У такому випадку, згідно із ст. 1256 ЦК України, тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини спадкоємцями. І лише у разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до ст. 213 ЦК України [4].

Отже, в окресленій ситуації спадкоємці можуть певним чином (опосередковано) впливати на встановлення повноважень виконавця заповіту шляхом тлумачення змісту окремих заповідальних розпоряджень.

Втім, зазначене є скоріше винятком із загального правила, оскільки умовами такого впливу з боку спадкоємців є не лише покладання на виконавця заповіту додаткових повноважень, а й потреба в їх тлумаченні внаслідок неможливості зрозуміти справжню волю заповідача. На особливу увагу заслуговує та обставина, що сам виконавець заповіту не є суб'єктом тлумачення заповіту [98, с. 16].

Таким чином, можемо зробити висновок, що на встановлення меж повноважень виконавця заповіту впливає спосіб призначення останнього. Покласти на виконавця заповіту додаткові обов'язки крім тих, що встановлені законом (ст. 1290 ЦК України), має право лише заповідач шляхом внесення до змісту заповіту відповідних розпоряджень.

У цьому випадку заповідач буде обмежений лише статтями 13, 203 ЦК України. Інші суб'єкти (спадкоємці, суд, нотаріус) не можуть розширити повноваження виконавця заповіту, закріплені ст. 1290 ЦК України, вони наділені лише правом на призначення виконавця заповіту за наявності підстав, встановлених законом.

Відносини спадкування за заповітом на сьогодні активно розвиваються у зв'язку з об'єктивною необхідністю розпорядження власним майном особами, які вирішили реалізувати своє право на заповіт.

Існують певні прогалини, які потребують усунення. Зокрема, норми Цивільного кодексу доцільно вдосконалити таким чином, щоб врегулювати положення про те, що положення норми, за яким особа усувається від права спадкування у одного спадкодавця, не усували б дану особу від спадщини у іншого спадкодавця.

2.2. Спадкування за законом

Зі смертю фізичної особи виникають відносини правонаступництва, тобто наступництва однієї особи (спадкоємця) в правах і обов'язках іншої

(спадкодавця). На реалізацію правонаступництва прав та обов'язків померлої фізичної особи спрямовані норми інституту спадкування.

Г.Ф. Шершеневич визначав спадкування як перехід майнових відносин особи зі смертю її до інших осіб [35, с. 40].

А. Жанабілова під спадкуванням розуміє перехід сукупності майнових, а також деяких особистих немайнових права і обов'язків померлої особи – спадкодавця до його спадкоємців згідно з нормами спадкового права [42, с. 53].

Питанням спадкування присвячена Книга 6 ЦК України. Відповідно до статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла, (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) [4].

Отже, як впливає зі змісту статті 1216 Кодексу у правовідносинах спадкування беруть участь дві сторони: спадкодавець та спадкоємець.

При спадкуванні за законом коло спадкоємців і їх частки у спадщині визначаються ЦК України.

Т.І. Бондарук вказувала, що спадкування за законом засноване на припущенні, що закон, який встановлює коло спадкоємців, черговість їх закликання до спадкування, розміри спадкових часток, відповідає волі спадкодавця, який не побажав або не зміг виразити свою волю інакше – шляхом заповідального розпорядження [26, с. 66].

Спадкування за законом має місце у тому випадку, якщо:

- відсутній заповіт;
- заповіт було скасовано заповідачем і не складено новий заповіт;
- заповіт визнано недійсним повністю або частково.

Крім, того як вірно зазначає Ю.О. Заїка, наявність заповіту не виключає і можливість спадкування за законом [45, с. 96].

По-перше, заповідано може бути не все майно і тоді частина майна, яким спадкодавець не розпорядився, буде спадкуватися за законом.

По-друге, один із призначених у заповіті спадкоємців може не прийняти спадщину і тоді частка майна, яка йому заповідалася, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах.

По-третє, один із призначених у заповіті спадкоємців, може відмовитися від спадщини, не визначаючи правонаступника.

По-четверте, один із спадкоємців за заповітом може виявитися негідним і бути усунутий від спадщини.

По-п'яте, один із спадкоємців, якому була заповідана спадщина з умовою, може не виконати визначену заповідачем умову.

По-шосте, заповіт у судовому порядку може бути визнано недійсним у частині, яка порушує права обов'язкових спадкоємців [49, с. 145].

Варто зазначити, що чинний ЦК України в порівнянні з ЦК Української Радянської Соціалістичної Республіки 1963 року значно розширив коло спадкоємців за законом.

Зокрема, якщо ЦК УРСР передбачав лише дві черги спадкоємців, то ЦК України встановлює п'ять черг спадкоємців за законом, а саме: діти спадкодавця, той з подружжя, який пережив, батьки, брати та сестри, баба, дід, дядько, тітка, члени сім'ї спадкодавця, родичі до шостого ступеня споріднення та утриманці спадкодавця.

Розширення кола осіб, що закликаються до спадкування за законом, неможливе. Підставами закликання до спадкування за законом є:

- родинні стосунки (при певному ступені спорідненості та черговості спадкоємців);
- шлюб;
- усиновлення;
- перебування на утриманні спадкодавця не менше 5 років до його смерті [48, с. 117].

Відповідно до статті 1258 ЦК України спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово [4].

Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, коли черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини.

Проте, відповідно до частини 1 статті 1259 ЦК України такий договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Стаття 1261 ЦК України відносить до спадкоємців першої черги дітей спадкодавця, у тому числі зачатих за життя спадкодавця та народжених після його смерті, того з подружжя, який його пережив, та батьків. Діти є спадкоємцями своїх батьків як у випадку перебування матері та батька у зареєстрованому шлюбі, так і у тих випадках, якщо шлюб між батьками не зареєстрований у органах РАЦС.

Звичайно, стаття 122 Сімейного кодексу України встановлює презумпцію шлюбного батьківства та материнства [3]. Частина 1 даної статті передбачає, що дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Якщо батько та мати дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини. Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається:

- 1) за заявою матері та батька дитини;
- 2) за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини;
- 3) за рішенням суду (стаття 125 СК України) [3].

Спадкоємцями першої черги є також усиновлені діти, які спадкують після свого усиновителя і вже не вважаються спадкоємцями за законом рідних батьків.

Відповідно до частини 1 статті 1260 ЦК України у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням [4].

Той з подружжя, хто пережив іншого, успадковує у першу чергу лише у тому випадку, якщо він перебував у зареєстрованому шлюбі із спадкодавцем на момент смерті останнього. Факт перебування у шлюбі підтверджується свідоцтвом про шлюб.

Спадкові права подружжя припиняються з моменту оформлення в належному порядку розірвання шлюбу. Відповідно до статті 114 СК України у разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день винесення ним відповідної постанови [3].

У разі розірвання шлюбу судом шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу.

У разі визнання шлюбу недійсним в судовому порядку, особа, яка перебувала у шлюбі з померлим, не набуває права на спадщину.

Отже, шлюб, визнаний недійсним у судовому порядку, не породжує правових наслідків, а також не дає особам, які його зареєстрували, право на спадкування як подружжю.

Варто зазначити, що особи, які спільно проживають однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу, не є подружжям, а, отже, не вважаються спадкоємцями першої черги один після одного [24, с. 343].

Спадкоємцями першої черги є також батьки, які спадкують після смерті своїх дітей, крім випадків, коли вони відповідно до законодавства усуваються від спадщини (позбавлення батьківських прав).

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (стаття 1262 ЦК України).

Для спадкування братами і сестрами немає значення, є вони повнорідними (походження від спільних батьків) чи неповнорідними (походження від одного з

батьків). Адже у частині 1 статті 259 СК України зазначено, що права та обов'язки, встановлені законом для братів та сестер, мають рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри. Родинні відносини можуть підтверджуватись свідоцтвами органів РАЦС про народження, записами в паспортах про дітей.

Якщо неможливо подати вказані документи, родинні відносини можуть бути підтверджені судовим рішенням про встановлення факту родинних відносин. Не успадковують один після одного зведені брати і сестри, якщо вони не мають спільних батьків.

Як зазначає Ю.О. Заїка, у цьому випадку виникають не родинні, а відносини так званого свояцтва: одна особа стає пасинком (падчеркою) матері іншої особи, водночас інша особа – пасинком (падчеркою) батька першої особи, які, своєю чергою, стають для цих осіб відповідно вітчимом і мачухою [48, с. 136].

Для того, щоб мати можливість на спадкування як дід та баба, як вказує З.В. Ромовська, самого кровного споріднення між ними та померлим недостатньо. Потрібно, щоб їхні син чи дочка були зареєстровані його батьком чи матір'ю [76, с. 160].

Третя черга спадкоємців спадкує за умови відсутності перших двох черг або якщо всі спадкоємці попередніх черг відмовились від спадщини, не прийняли спадщину, усунені від права на спадкування.

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця (стаття 1263 ЦК України). На підтвердження родинних відносин вимагається подання відповідних документів. Зокрема, це можуть бути свідоцтва про народження батьків спадкодавця та їх братів або сестер, в яких зазначені спільні батьки.

Крім того, якщо в паспортах є відомості про дітей, де зазначені батько чи мати спадкодавця та його брат або сестра, то можна стверджувати, що брат або сестра батьків спадкодавця є його рідним дядьком або тіткою. У разі

неможливості подання вказаних документів факт родинних відносин встановлюється судом [36, с. 54].

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали разом зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (стаття 1264 ЦК України).

Варто зазначити, що чинне законодавство не містить визначення поняття «сім'я», хоча, як вірно вказує Ю.О. Заїка, від правильного застосування цього терміна в кожному конкретному випадку залежить не лише обсяг і характер суб'єктивного права, а й саме існування цього права (на житлове приміщення, аліменти, пенсію, страхову суму, пільги тощо) [47, с. 166].

До спадкоємців четвертої черги належать не лише жінка (чоловік), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем без шлюбу, таке право можуть мати також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім'ї, тощо. Правила статті 1264 ЦК не стосуються дітей, влаштованих у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

До числа спадкоємців четвертої черги не входить особа, яка хоча і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала у зареєстрованому шлюбі з іншою особою [12].

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа (частина 1 статті 1265 ЦК України) [4].

До родичів четвертого ступеня споріднення належать діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюрідні онуки та онучки) і рідні брати та сестри його діда і баби (двоюрідні дід та баба).

До родичів п'ятого ступеня споріднення належать діти двоюрідних братів і сестер спадкодавця (двоюрідні племінники та племінниці), діти його двоюрідних діда і баби (двоюрідні дядьки та тітки), діти двоюрідних онуків та онучок спадкодавця (двоюрідні правнуки та правнучки).

До родичів шостого ступеня споріднення відносяться – діти двоюрідних правнуків і правнучок спадкодавця (двоюрідні праправнуки і праправнучки), діти його двоюрідних племінників і племінниць (троюрідні онуки і онучки) та діти двоюрідних дядька та тітки (троюрідні брати та сестри).

Передбачення у ЦК України п'ятої черги спадкоємців фактично безмежно розширило коло спадкоємців за законом. У зв'язку з цим держава практично позбавляється права на відумерлу спадщину [33, с. 261].

Проте, поряд з позитивними моментами у встановленні п'яти черг спадкування за законом, є й певні негативні моменти, які пов'язані саме з труднощами у реалізації спадкоємцями п'ятої черги свого права на спадщину. Це, насамперед, складність у доведенні ступеня споріднення між спадкодавцем і спадкоємцями, яка полягає у необхідності представлення значної кількості підтверджуючих документів, а також у певних випадках необхідності доведення факту родинних зв'язків у судовому порядку.

У зв'язку з цим варто погодитись з позицією Ю.О. Заїки, який вважає доцільним, за наявності безспірних доказів родинних зв'язків між спадкоємцем і особою, яка претендує на спадщину, та відсутності заперечень з боку інших зацікавлених осіб, право встановлювати факт наявності родинних зв'язків між спадкодавцем і особою, яка звертається із заявою про прийняття спадщини, надати органам нотаріату [47, с. 171].

До п'ятої черги спадкоємців за законом належать також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Згідно з пунктом 20 Постанови

Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» утриманнями слід вважати неповнолітню або непрацездатну особу (жінку, чоловіка при досягненні відповідно 55 і 60 років, інвалідів I, II і III груп), яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування [10].

Доказом факту перебування на утриманні можуть бути подані довідки органів місцевого самоврядування, житлово-експлуатаційних організацій. Непрацездатність за віком перевіряється за паспортом або свідоцтвом про народження, а непрацездатність за станом здоров'я – за пенсійною книжкою або довідкою, виданою відповідним органом медико-соціальної експертизи.

Якщо неможливо подати документи, які підтверджують перебування на утриманні, то факт утримання може бути встановлено в судовому порядку.

Визначаючи у статті 1265 ЦК України, що утриманцем є особа, яка отримувала від спадкодавця матеріальну допомогу не менше як п'ять років, законодавець не вказує, чи п'ять років повинні тривати підряд чи в сукупності. У зв'язку з цим на практиці можуть виникати спори з даного питання, які вимагатимуть у подальшому законодавчого врегулювання. Тому доцільно передбачити, що для спадкування у п'яту чергу особа повинна перебувати на утриманні спадкодавця п'ять років підряд.

ЦК України у статті 1266 передбачає також можливість спадкування за правом представлення. Спадкування за правом представлення – це особливий порядок спадкування, коли при наявності певних обставин до спадкування за законом закликаються особи, які заступають собою місце спадкоємця, що помер раніше ніж спадкодавець [18, с. 84].

Спадкування за правом представлення має місце за умови, якщо:

- спадкодавець не склав заповіт або він у встановленому порядку визнаний недійсним;

- спадкоємець за законом помер до відкриття спадщини, тобто до дня смерті спадкодавця або одночасно в один день із ним;
- спадкоємець, якого представляють, за свого життя не втратив права на спадщину, як негідний [47, с. 178].

Отже, варто зазначити, що частки у спадщині спадкоємців за законом є рівними. Проте, спадкоємці можуть за домовленістю між собою змінити розмір своїх часток у спадковому майні (стаття 1267 ЦК України) [4].

Підсумовуючи вище наведене, можна зробити наступний висновок, не дивлячись на те, що норми глави 86 ЦК України досить детально регламентують відносини, пов'язані із спадкуванням за законом, на практиці залишається ще багато спірних питань.

2.3. Європейський досвід правового регулювання видів спадкування

Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вимагає замислитись про необхідність нового підходу до юридичної практики.

Активізація інтеграційних процесів робить необхідним приділення особливої уваги до досвіду європейських країн щодо вирішення завдань, що постають перед юридичною наукою і практикою задля найкращого забезпечення охорони та захисту прав та законних інтересів громадян.

Ефективність такої діяльності значною мірою забезпечується врахуванням особливостей як наднаціонального законодавства – законодавства ЄС, так і національного законодавства країн-членів ЄС, оскільки слід пам'ятати, що інтеграційні процеси не означають повної уніфікації, оскільки вони не відміняють національної самобутності їх учасників, у тому числі що стосується традицій національного законодавства.

З точки зору професійної діяльності нотаріуса спадкове право з впевненістю може бути охарактеризовано як одна з найцікавіших сфер, оскільки

воно належить до найдавніших галузей права і міцно пов'язано з національними правовими традиціями кожної окремої країни [39, с. 106].

З іншого боку спадкове право є галуззю, що стосується інтересів практично кожного члена суспільства, що набуває особливого значення в умовах активізації міграційних процесів в Європі, де кількість спадкових справ міжнародного характеру сягає приблизно 450 000, що складає близько 10% від загальної кількості.

В переважній більшості країн норми, що регулюють спадкові відносини, включені складовою частиною до цивільних кодексів. Так, зокрема, Цивільний кодекс Франції 1804 року містить відповідні положення стосовно спадкування у книзі III «Про різні способи набуття права власності», а саме Титул I «Про спадкування» та Титул II «Про дарування між живими та про заповіти» [35, с. 102].

Німецьке Цивільне Укладення 1896 року містить книгу V «Спадкове право». Водночас спадкові відносини можуть регулюватися і окремим законом, як, наприклад, в Іспанії [31, с. 26].

Слід відмітити, що завдяки рецепції положень римського приватного права спадкове право континентальної Європи має багато спільних рис. Щодо країн англо-саксонської системи права, то провідну роль тут відіграє судовий прецедент.

Як і законодавство України, законодавство європейських країн встановлює два порядки спадкування:

- за законом;
- за заповітом.

Причому останній є пріоритетним. Спадкування за законом настає лише в разі відсутності заповіту.

Якщо казати про основні відмінності у спадковому праві європейських країн та України, то можна виділити наступні.

Так, перш за все, може відрізнитися вік настання спадкової дієздатності. Звичайно, у деяких країнах він такий саме, як і в Україні - 18 років проте у деяких країнах спадкова дієздатність настає раніше. Наприклад, у Словенії - це 15 років, в Іспанії – 14 років. У Франції та Німеччині вік настання спадкової дієздатності також менший, ніж в Україні, - 16 років, але тут існують певні обмеження [63, с. 165-166].

Так, відповідно до статті 904 Цивільного кодексу Франції особа, яка досягла 16-тирічного віку і не звільнена з-під батьківської влади, може розпоряджатися лише половиною того майна, яким вона могла б розпоряджатися, якщо б досягла повноліття. Відповідно до §§2232-2233 Німецького Цивільного Укладення - особа, яка досягла 16-ти років, може вчиняти лише публічний заповіт [29, с. 46].

Одним з найважливіших питань спадкового права є питання форми заповіту. Основною відмінністю від українського законодавства, яке передбачає укладання заповіту виключно у письмовій формі з наступним нотаріальним засвідченням, є можливість укладання передбаченого законодавством деяких країн голографічного (власноручного) та надзвичайного заповіту.

Так, можливість укладання голографічного заповіту, який являє собою заповіт, повністю написаний заповідачем та ним підписаний, передбачена законодавством Німеччини, Польщі, Франції та деяких інших країн.

Щодо надзвичайного заповіту (заповіту у надзвичайних умовах), то, наприклад, за законодавством Польщі, допускається вчинення такого заповіту навіть в усній формі у присутності трьох та більше свідків. Таку саме можливість передбачає і законодавство Іспанії, але з обмовкою, що вчинення усного заповіту можливе лише під час бойових дій («в умовах невідворотної небезпеки») [55, с. 378].

Спадкове право Франції містить поняття привілейованих заповітів, відносячи до останніх:

- заповіт військовослужбовця;

- заповіт під час епідемії;
- заповіт, вчинений в момент знаходження на острові, розташованому в європейській частині Франції або заморських департаментах, де немає нотаріусів;
- заповіт, вчинений в момент знаходження у відкритому морі;
- заповіт, вчинений громадянами Франції в момент знаходження за кордоном [29, с. 46-47].

Різним є і підхід стосовно можливості складання одного заповіту кількома особами (спільного заповіту).

Нагадаємо, що за законодавством України можливе складання такого виду спільного заповіту як заповіт подружжя. Таку саме можливість надає законодавство Австрії та Німеччини.

Проте законодавство деяких країн допускає вчинення спільного заповіту як акту двох або більше осіб незалежно від наявності подружнього або родинного зв'язку. Так, наприклад, за законодавством Швеції та Данії спільний заповіт може бути складений у тому числі іншими особами, що перебувають у близьких стосунках.

З квітня 2001 року цивільним законодавством Німеччини дозволяється вчинення спільного заповіту особами, які зареєстровані як співмешканці.

Досить розповсюдженим є так званий берлінський заповіт (Berliner Testament), у якому подружжя вказують спадкоємцями один одного і одночасно встановлюють осіб, які успадкують їх майно після смерті обох.

Стаття 604 Цивільного закону Латвійської Республіки дозволяє вчинення заповіту, коли у якості одного спільного акту дві або більше осіб призначають себе спадкоємцями стосовно один одного (так званий взаємний заповіт). Причому якщо один зі спадкодавців відміняє взаємний заповіт або його заповідальне розпорядження з певних причин втрачає чинність, це не впливає на дійсність розпорядження інших заповідачів [25, с. 119].

Водночас законодавство Болгарії, Нідерландів, Польщі, Франції забороняє складання спільного заповіту [21, с. 40].

Щодо обмеження свободи заповіту, прикладом якого в Українському законодавстві є інститут обов'язкових спадкоємців (обов'язкової частки у спадщини), то у європейському законодавстві існують два способи: поділ спадщини на дві частки: вільну та резервну та так само - інститут обов'язкових спадкоємців.

Так, наприклад, за законодавством Франції майно спадкодавця поділяється на таке, що знаходиться у його вільному розпорядженні (*quotite disponible*) та так звану резервну частку (*reserve*), на яку мають право діти, онуки та інші родичі по низхідній лінії.

Стаття 913 ФЦК встановлює, що якщо до моменту смерті спадкодавець має одну дитину, він вправі розпорядитися $1/2$ свого майна, якщо він має двох дітей, він вправі розпорядитися $1/3$ майна, якщо він має трьох дітей і більше – $1/4$ майна [29, с. 46].

Щодо обов'язкової частки у спадщині, то слід відмітити, що, на відміну від спадкового права України, вона часто не виконує забезпечувальної функції, коли до кола обов'язкових спадкоємців особи включаються незалежно від їх працездатності.

Може відрізнитися і сам розмір обов'язкової частки. Наприклад, спадкове право Польщі (ст. 991 ЦК) включає до кола спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку у спадщині непрацездатних (у тому числі – малолітніх дітей), непрацездатного подружжя та непрацездатних батьків, які, незалежно від змісту заповіту, отримують $2/3$ частини, яку б вони отримали у разі спадкування за законом [55, с. 379].

Якщо вести мову про основні відмінні риси спадкового права України та зарубіжних країн неможна залишити поза увагою і деякі моменти спадкування за законом. Історично в залежності від системи визначення кровного споріднення, розрізняють римську та германську системи.

Перша, походячи коріннями до римського права, визначає ступень споріднення за кількістю народжень. Подібна система існує і в Україні, проте у кожній країні може бути власна специфіка стосовно розподілу майна [36, с. 54].

Так, відповідно до статті 731 ЦК Франції спадщина переходить до дітей померлого та низхідних, до його висхідних та бокових родичів. Причому щодо висхідних та бокових родичів, то майно ділиться на дві рівні частки: для родичів по материнській та по батьківській лінії.

Щодо германської системи, то тут йдеться про так звану близькість коліна в лінії родичів, що походять від спільного предка: правнук буде вважатися таким, що належить до власного коліна спадкодавця, племінник – до батьківського, дядько – до дідівського.

Так у Німеччині черговість закликання до спадкування встановлюється за парантеллами, система яких існувала ще у феодальному праві.

Парантелла визначається як група кровних родичів, що походять від спільного предка та його низхідних родичів (наприклад, батько спадкодавця, брати та сестри спадкодавця, племінники спадкодавця і т.д.) [55, с. 379].

Так, зазвичай:

- до першої парантелли належать низхідні родичі спадкодавця (діти, онуки, правнуки, причому дві останні категорії спадкують за правом представлення);
- до другої – батьки (в разі їх смерті за правом представлення спадкують брати та сестри спадкодавця, його племінники та племінниці);
- до третьої – діди та бабки спадкодавця, як з боку батька, так і матері (у разі їх смерті – дядьки та тітки спадкодавця, двоюрідні брати та двоюрідні племінниці) [53, с. 42-43].

Підсумовуючи слід відмітити, що порядок спадкування за законом визначається черговістю закликання спадкоємців до права на спадкування. Кожна наступна черга одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування,

неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків зміни черговості одержання права на спадкування.

Черговість одержання права на спадкування може бути змінено після відкриття спадщини шляхом укладання нотаріально посвідченого договору заінтересованими спадкоємцями. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку в спадщині.

На сьогодні ще передчасно казати про досягнення високого рівня гармонізації у сфері спадкових відносин всередині ЄС, а тому розширення обізнаності стосовно законодавства окремих країн при вирішенні спадкових прав є необхідною передумовою забезпечення спадкових прав громадян.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ У СФЕРІ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

3.1. Правові проблеми здійснення права на спадкування

Проблеми в правовому регулюванні спадкових відносин містять в собі чималий комплекс ризиків, що включає можливість порушення цілого ряду особистих немайнових та майнових прав як спадкодавців та спадкоємців, так і навіть третіх осіб, наприклад, у випадку спадкування прав на зброю тощо.

Основним завданням спадкового права є врегулювання переходу майнових прав спадкодавця до спадкоємців, при цьому суспільство прийшло до розуміння беззаперечного права спадкодавця на визначення долі своїх майнових прав ще при житті, однак з обмеженнями, які містяться в імперативних нормах щодо обов'язкової частки окремих особливо незахищених категорій осіб, які є близькими родичами спадкодавця [101, с. 22].

Норми ЦК України містять правила спадкування за законом (в разі відсутності заповіту, неохоплення ним всієї спадкової маси, скасування чи визнання недійсним заповіту або усунення від права на спадкування спадкоємців за заповітом) та правила спадкування за заповітом, а також загальні положення про спадкування, які стосуються обох видів спадкування [89, с. 88].

Найбільш проблемними та недостатньо врегульованими питаннями є процедура оформлення прав на спадщину, укладення заповіту, визначення кола осіб спадкоємців та спадкування окремих видів майна тощо.

Зокрема у правових положеннях про зміст заповіту відсутні вказівки про ступінь ідентифікації особи-спадкоємця. Оскільки прізвище, ім'я та по батькові

особи є недостатньою інформацією для однозначної ідентифікації спадкоємця, а, як свідчить практика, заповіти з такою інформацією про спадкоємця посвідчуються нотаріусами.

Адже слід враховувати, що існують особи з однаковим прізвищем, особа може змінити своє ім'я та прізвище, а працівники нотаріальних архівів мають доступ до заповітів та можуть зловживати службовою інформацією.

Навіть дата народження та визначення в заповіті ким є для заповідача спадкоємець не є абсолютно достатньою інформацією для однозначної ідентифікації особи спадкоємця. Лише якщо до цієї інформації додати ідентифікаційний номер чи паспортні дані, інформація буде достатньо надійною з точки зору ідентифікації спадкоємця [78, с. 44].

Чітка і недвозначна інформація щодо заповідальних розпоряджень у заповіті є дуже важливою також і через те, що право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача.

З іншого боку таке положення є не зовсім логічним, оскільки якщо визнавати заповіт недійсним не з формальних підстав (неправильного оформлення), а з підстав неієздатності заповідача, неусвідомлення ним значення своїх дій, введення його в оману чи погрози йому тощо, то здійснити психіатричну експертизу після смерті заповідача, фактично, є вже неможливим. Чимало правових аномалій виникає при відкритті спадщини та її прийнятті.

Так, при оформленні спадкових прав на нерухоме майно у спадкоємців вимагають правостановлюючі документи спадкодавця на таке майно (свідоцтво про право власності, витяг з Державного реєстру прав, договори купівлі-продажу, дарування, міни) відповідно до п. 4.15 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 269/5 (далі - Порядок) [17].

Однак досить часто у спадкоємця їх може не бути (спадкодавець міг їх не надати, не повідомити про їх місцезнаходження або навіть втратити), проте якщо відомості про речове право внесені в електронну базу даних Державного реєстру

прав, доступ до якої повинен бути в кожного нотаріуса, який реєструватиме право на спадщину, то незрозуміло навіщо вимагати від спадкоємців надання цих документів.

Більше того, відповідно до п. 4.18 зазначеного Порядку за відсутності у спадкоємця таких документів, зазначене питання вирішується в судовому порядку. Тобто суд буде клопотати в Державного реєстратора прав надати витяг чи інформаційну довідку щодо прав на нерухомість, при тому, що доступ до реєстру є в самого нотаріуса на його ж робочому столі.

Це аномальне і нелогічне перевантаження судів і нівелювання мети залучення нотаріусів як спеціальних суб'єктів реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень - спрощення та пришвидшення реєстрації таких прав.

Якщо ж речове право зареєстроване лише на паперових реєстрах в бюро технічної інвентаризації (БТІ), нотаріусу варто було б подавати нотаріальний запит в БТІ без звернення спадкоємця до суду.

Відповідно до ст. 1235 ЦК України, заповідач вправі призначити своїми спадкоємцями будь-яких осіб, незалежно від наявності в нього з цими особами сімейних чи родинних стосунків. А ст. 1255 ЦК України передбачає таємницю заповіту, тобто навіть сам факт укладення заповіту є таємним і до смерті спадкодавця не має бути нікому розголошений.

З іншого боку, сам заповідач теж має право на те, щоб нікому не розголошувати факт укладення заповіту та його зміст, в тому числі і особі, яка визначена ним як спадкоємець [70, с. 150].

Проте, законодавством передбачено, що дублікат заповіту може бути виданий вказаним у заповіті особам при поданні заяви в нотаріальний архів з копією свідоцтва про смерть та копіями інших документів, які засвідчують родинні стосунки з заповідачем.

Однак заповідач не зобов'язаний заповідати своє майно саме родичам та надавати їм ні оригінал, ні копію заповіту. Тож механізм спадкування за

заповітом містить суперечності щодо його практичної реалізації та забезпечення принципу таємниці заповіту.

Законодавство не містить чіткого обов'язку нотаріусів перевіряти зміст заповітів у разі, якщо вони є у Спадковому реєстрі. Він не зобов'язаний повідомляти спадкоємців, що містяться у заповіті, про те, що вони зазначені у заповіті, навіть після того, як спадкова справа була відкрита іншим спадкоємцем, який не зазначений у заповіті, оскільки прийняття спадщини є правом, а не обов'язком особи. Інша справа із секретним заповітом, який подається у конверті, зміст якого не бачив навіть нотаріус, який його посвідчував [68].

У такому разі нотаріус зобов'язаний повідомити спадкоємців про наявність складеного на них заповіту, а якщо їх місцезнаходження невідоме, зробити повідомлення в ЗМІ. Однак, такий обов'язок треба покласти на нотаріусів незалежно від того, секретний заповіт, чи ні.

З іншого боку, враховуючи те, що в Спадковому реєстрі міститься лише інформація про те, ким і коли складені заповіти, а зміст заповіту міститься на паперовому носії у нотаріуса, який його посвідчив, або в нотаріальному архіві, то для заповідачів більш надійним є зберігання оригіналу заповіту в себе чи передання його спадкоємцю, однак таємність заповіту тоді не буде дотримана.

Існують також ризики в процедурі подачі заяв про прийняття спадщини, оскільки якщо заява подається до нотаріуса, який вже відкрив спадкову справу за заявою іншого спадкоємця, то вважається, що нотаріальна дія не вчиняється і запис про їх вчинення не здійснюється в Реєстрі нотаріальних дій (де міг би бути підпис заявника) [68, с. 35].

Такі заяви не викладаються на спеціальних нотаріальних бланках, також особа, яка подає таку заяву, не підписується в Книзі обліку і реєстрації спадкових справ (оскільки там немає такої графи), а Інструкція з діловодства за зверненнями громадян не застосовується до нотаріусів, тож вони можуть відмовляти в наданні особі копії її заяви, завізованої нотаріусом.

Отже, довести факт того, що особа в шестимісячний строк для прийняття спадщини подала заяву про прийняття спадщини, практично неможливо. Проте якщо подавати заяву через іншого нотаріуса, який посвідчуватиме справжність підпису особи на заяві, то це вважатиметься нотаріальною дією і заноситиметься в книгу - Реєстр нотаріальних дій [16, с. 245].

Нотаріус не має права не прийняти заяву про прийняття спадщини від особи незалежно від її родинних стосунків зі спадкодавцем, тоді за заявою спадкоємця нотаріус зобов'язаний подати запит на отримання дубліката заповіту у разі його наявності [58, с. 17].

Існують певні законодавчі неврегульованості щодо кола спадкоємців за законом при наявності чи відсутності кровної спорідненості з дитиною. Наприклад, відповідно до ст. 123 та п. 5 ст. 136 Сімейного кодексу України, чоловік не має права оспорювати своє батьківство, якщо він надав свою письмову згоду на штучне запліднення своєї дружини від донора, або якщо на момент реєстрації народження дитини він знав, що не є батьком цієї дитини [3].

Тож такі діти, хоч і не є біологічними, без інституту усиновлення стають дітьми відповідного чоловіка в юридичному сенсі. Як це не дивно, батьки можуть відмовлятися від своїх дітей на користь усиновлення незалежно від їх віку до настання повноліття, але вони втрачатимуть з дитиною будь-який правовий зв'язок аж після набуття законної сили рішення суду про усиновлення (тобто припинення обов'язку по утриманню дитини, а також дитина втрачає право на успадкування майна своїх біологічних батьків) [85, с. 152].

Однак відмова від дитини на користь її усиновлення допускається лише за наявності згоди обох батьків, тому у разі розлучення батько, який не є біологічним батьком, все одно нестиме обов'язок по утриманню дитини, а остання матиме право на успадкування його майна в разі його смерті, принаймні обов'язкової частки незалежно від змісту заповіту.

З іншого боку, біологічна мати, яка стала донором яйцеклітини, котра була імплантована в організм іншої жінки, при наданні письмової згоди на донорство

втрачає право на визнання свого материнства, а отже і не виникатиме інститут спадкування за законом щодо такої біологічної дитини.

Однак у разі, якщо жінка надала згоду на різновид «сурогатного материнства», при якому вона є біологічною матір'ю дитини, вона має право відмовитися від передачі дитини подружжю, яке планувало стати батьками цій дитині [22, с. 172].

Більше того, в такому випадку законодавство не дозволяє реєструвати не біологічну матір матір'ю дитини без застосування інституту усиновлення. Однак якщо така «сурогатна мати» залишить дитину в себе, це не позбавить обов'язку біологічного батька на її утримання та прав дитини на успадкування обов'язкової частки у спадщині в разі його смерті.

Недаремно, що такий вид «сурогатного материнства» не врегульований наказом МОЗ «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в лікуванні безпліддя» від 23.12.2008 р. № 787, проте він прямо не заборонений законодавством, але містить в собі багато ризиків для подружжя, в якому біологічний лише батько дитини [13].

Крім того, варто внести зміни в чинне законодавство, зобов'язавши надавати не просто письмові, але й нотаріально засвідчені дозволи на використання генетичного матеріалу для репродуктивних функцій, оскільки якщо людина надала свій генетичний матеріал (це може бути як анонімно, так і не анонімно) і народилася біологічна дитина цієї особи, то формально юридично така дитина може претендувати на спадок від біологічних батька/матері.

Оскільки проста письмова згода на донорство, яка зберігається в якомусь із репродуктивних центрів, не є достатнім і надійним механізмом для захисту від визнання біологічного батьківства/материнства в судовому порядку.

У разі усиновлення дитини, така дитина має право на спадок нарівні з біологічними дітьми, якщо усиновлення не скасовано та не визнано недійсним.

Проте, усиновлювачів, які зазначені у свідоцтві про народження дитини як її батьки (що відбувається у разі задоволення відповідного клопотання судом про

внесення змін у акти реєстрації цивільного стану), можна позбавити батьківських прав на загальних підставах для позбавлення батьківських прав, але це не позбавляє їх обов'язків по утриманню дитини та не позбавляє її права на успадкування їх майна.

Якщо за рішенням суду про усиновлення збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням, то у разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на успадкування за правом представлення, а у разі смерті його брата, сестри за походженням – право на спадкування як спадкоємець другої черги (п. 3 ст. 1260 ЦК України) [4].

Право на обов'язкову частку спадщини мають неповнолітні діти, непрацездатні повнолітні діти та непрацездатні батьки і непрацездатна дружина (чоловік).

Причому, відповідно до законодавства малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо в межах 6 місяців після відкриття спадщини не було подано заяви про відмову від спадщини. Причому заява про відмову від спадщини неповнолітніми може бути подана лише за згодою батьків, опікунів (піклувальників) та органів опіки і піклування, форма такої згоди законодавством чітко не встановлена [17].

На практиці, якщо заяву про прийняття спадщини подає хтось зі спадкоємців першої черги, а неповнолітня особа не подала такої заяви через незнання чи неусвідомлення значення такої дії, а опікун (піклувальник) ще не призначений, то свідоцтво про право на спадщину на все майно спадкодавця буде видано особі, яка подала заяву про її прийняття, яка має право відчужити це майно в будь-який момент [79, с. 192].

Тобто механізму реалізації норми про те, що неповнолітні автоматично приймають спадщину незалежно від подачі заяви про прийняття спадщини, немає, оскільки нотаріуси не уповноважені перевіряти електронний Єдиний

державний демографічний реєстр на предмет кількості неповнолітніх дітей спадкодавця.

Після спливу строку для прийняття спадщини, спадкоємці можуть подати позов про продовження цього строку, а в разі з неповнолітніми - про визнання їх права на спадщину та про перерозподіл спадщини, однак, якщо успадковане майно вже відчужено, спадкоємці мають повернути частку вартості майна, яке мало б належати відповідному спадкоємцю.

Проте процедура повернення коштів чи майна на підставі судового рішення здійснюється за правилами виконавчого провадження, і нерідко судові рішення не вдається виконати через відсутність у боржника майна, на яке можна звернути стягнення.

Відповідно до підп. 2 п. 1 ст. 1241 ЦК України, розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення [4].

Однак, в цьому положенні варто зробити обмовку про те, що «за виключенням малолітніх та неповнолітніх дітей», оскільки проблеми спадкодавця у відносинах з неповнолітніми дітьми свідчать про неналежне виконання ним своїх батьківських обов'язків і аж ніяк не повинно зменшувати майнові права дітей.

Щодо повнолітніх непрацездатних дітей то, відповідно до Рішення Конституційного Суду України, такими особами є інваліди незалежно від групи інвалідності; ймовірно, що це роз'яснення може розповсюджуватися на батьків та дружину (чоловіка) спадкодавця за аналогією.

Крім того, непрацездатними є особи загального пенсійного віку. Порядок вирахування розміру обов'язкової частки за законом передбачає уявний поділ всієї спадкової маси між всіма спадкоємцями, які були б закликані до спадкування, якби не було заповіту.

Причому враховуються всі спадкоємці, незалежно від того, чи подали вони заяву про прийняття спадщини, чи відмовились від неї, після чого половина отриманої суми/майна буде успадкована особою, яка має право на обов'язкову частку.

Існують деякі правові положення, які нерідко ігноруються нотаріусами, тобто йдеться про важливість високого рівня правосвідомості, особливо серед осіб, які мають особливі повноваження в правозастосуванні. Наприклад, незважаючи на те, що попри заяви осіб, які визначені як спадкоємці певної черги за законом, нотаріуси мають приймати і задовольняти заяви осіб, які мають право на спадкування за правом представлення, зокрема, якщо донька спадкоємця померла ще до смерті свого батька, але в неї є діти, то незважаючи на те, що внуки не є спадкоємцями першої черги, вони спадкуватимуть частку своєї матері порівну між собою на підставі ст. 1266 ЦК України [4].

Право представлення досить рідко застосовується нотаріусами. За діючим законодавством при подачі заяви про прийняття спадщини декількома спадкоємцями за законом між ними має в рівній частці ділитися вся спадщина. Також, нотаріуси повинні перевіряти, чи нерухомість, яка зареєстрована на одну особу з подружжя, є спільною сумісною власністю і в такому разі видати свідоцтво про право на спадщину всім спадкоємцям з визначенням їхньої частки у цій нерухомості [17].

Якщо на спадкодавця зареєстровано право власності на нерухомість, то дружині/чоловікові видається свідоцтво про право власності на нерухомість на 1/2 її частку, а решта підлягатиме спадкуванню, в тому числі і другій особі з подружжя; якщо нерухомість зареєстрована на тому з подружжя, хто пережив спадкодавця, то 1/2 зареєстрованої на нього нерухомості підлягатиме спадкуванню, в тому числі і ним.

Також слід пам'ятати, що якщо спадкоємець за заповітом помер ще до смерті заповідача, то спадкування за правом представлення не застосовується.

Однак спадкова трансмісія застосовується як до спадкування за законом, так і до спадкування за заповітом.

Тобто, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (п. 1 ст. 1276 ЦК України) [4].

Нотаріуси інколи покладають обов'язок по виконанню заповідального відказу на спадкоємців за законом у разі відмови від спадщини спадкоємця за заповітом, однак це суперечить законодавству, тому що при спадкуванні за законом заповіт втрачає свою дію і заповідач не може покласти жодних обов'язків на спадкоємців за законом. Навіть якщо спадкоємець той, що і в заповіті, він має право відмовитись від спадщини за заповітом, але це не позбавляє його права на спадкування за законом [58, с. 20].

За загальним правилом, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцю на момент відкриття спадщини, крім тих, які не підлягають спадкуванню.

Часом відкриття спадщини є день смерті спадкодавця, тому якщо після настання смерті, але в межах тієї ж доби, спадкодавцю нарахована грошова винагорода або вступило в законну силу рішення суду про конфіскацію майна, то такі акти породжують юридичні наслідки для спадкування.

В науці існує й інша позиція про те, що момент і час відкриття спадщини співвідносяться як «момент смерті» та «день смерті», проте, така позиція не підкріплена ні законодавчими положеннями, ані практикою їх реалізації. ЦК України в книзі «Спадкове право» синонімічно використовує терміни «момент», «час» та «день» відкриття спадщини, однак день смерті - це календарний день (незалежно від того, що, наприклад, спадкодавець помер біля 12 години ночі), а не астрономічна доба (24 години від моменту смерті) [96, с. 82].

Спадкування окремих видів майна є теж недостатньо врегульованим. Наприклад, норми ЦК України, як і інших нормативно-правових актів, не містять

чіткого порядку та особливостей спадкування мисливської, вогнепальної нарізної, гладкоствольної та пневматичної зброї, яка належала спадкодавцю.

Взагалі, порядок набуття, збереження та вчинення інших дій зі зброєю регулюється не на рівні закону, а на рівні Інструкції Міністерства внутрішніх справ «Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ від 21.08.1998 р. № 622 [15].

Відповідно до п. 12.17 цієї Інструкції, у разі смерті власника, нагородна, нарізна вогнепальна та інша зброя армійських зразків, мисливська нарізна або гладкоствольна вогнепальна зброя, пневматична та холодна зброя протягом п'ятиденного терміну здається в органи внутрішніх справ на тимчасове зберігання до вирішення питання щодо спадкування майна (але на строк не більше шести місяців) [15].

Якщо хтось із спадкоємців бажає таку зброю (крім нагородної) залишити у себе у власності, вона може бути зареєстрована на його ім'я після отримання дозволу на володіння зброєю.

Якщо серед спадкоємців немає осіб, які можуть мати або мають право на зберігання зброї, вона ними повинна бути в місячний строк продана або подарована особі, що має дозвіл органів внутрішніх справ на придбання зброї.

Однак суб'єкта, відповідального за здачу зброї в органи внутрішніх справ, законодавство не встановило. Оскільки, навіть якщо існує єдиний спадкоємець, який прийняв всю спадщину (оскільки прийняти частину, а від іншої відмовитися він не може), це все одно не означає, що він автоматично став власником зброї та несе відповідальність за її збереження [93, с. 60].

ЦК України містить обов'язок по отриманні свідоцтва про право на спадщину лише щодо нерухомості, але, як свідчить практика, для оформлення прав на зброю в порядку спадкування потрібно вказати відповідні види зброї в свідоцтві про право на спадщину, після чого звернутися в організацію дозвільної системи для отримання дозволу на зброю, а протягом цього часу зброя має бути передана за актом прийому-передачі на зберігання в органах внутрішніх справ.

Тож до оформлення свідоцтва про право на спадщину із вказаною в ній зброєю та отримання дозволу на володіння зброєю спадкоємець не несе відповідальності за збереження зброї, і трапляються випадки, що він її незаконно збуває, що дуже складно довести, бо відповідальність за зберігання зброї покладалася лише на спадкодавця, який нею володів і міг незаконно нею розпорядитися або просто втратити (загубити) - за останнє не встановлено жодного виду відповідальності - однак про це власник зброї мав би повідомити, негайно, проте він помер [95, с. 105-106].

В свою чергу, на представників поліції при виїзді на місце смерті особи (крім лікарень) та при знищенні паспорта покійного не покладено обов'язку перевіряти в єдиній базі даних про власників зброї (автоматизованій інформаційній системі «Арсенал»), чи є дана особа власником певної зброї та вилучати її в 5-денний строк після смерті особи. Така ситуація є небезпечною з точки зору нелегального поширення зброї.

Між особами, які не мають дозволу на володіння нею та погоджуються на отримання її нелегально, що вже свідчить про їх незаконопослушність, тож така зброя може потрапити в руки злочинців або психічно невірноважених осіб.

Таким чином, діючий стан нормативно-правового регулювання спадкових відносин свідчить про значну кількість прогалин. Найбільш проблемними та недостатньо врегульованими питаннями є процедура оформлення прав на спадщину, укладення заповіту, визначення кола осіб спадкоємців та спадкування окремих видів майна.

Звертаємо увагу також на те, що в Україні виникли нові суспільні відносини у сфері спадкування, які пов'язані із дією правового режиму тимчасово окупованої території України. У зв'язку з цим, в юриспруденції виділяються в окрему групу суспільні відносини із квазііноземним елементом.

Так, наприклад, В.Стрілько звертає увагу на те, що квазііноземний елемент є ознакою, що характеризує суспільні приватноправові відносини, які регулюються законодавством України у сфері забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території і території, де проводиться антитерористична операція, та виявляється в одній чи декількох формах:

- а) суб'єкт – громадянин, який проживає на зазначених територіях України;
- б) об'єкт, що розміщений на зазначених територіях України;
- в) юридичний факт, що створює, змінює або припиняє правовідносини, який має чи мав місце на зазначених територіях України.

З нею, а також з іншими вітчизняними науковцями слід погодитися і звернути увагу науковців, що квазііноземний елемент також існує і в випадках спадкових відносинах, які у цьому випадку регулюються спеціальними законодавчими актами.

Так, законодавством передбачено, що у разі якщо останнім місцем проживання спадкодавця є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, затверджений рішенням Кабінету Міністрів України, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна - основна частина рухомого майна знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить

про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

Відтак із загального правила, встановленого статтею 1221 ЦК України щодо місця відкриття спадщини, зроблено виняток, оскільки місце відкриття спадщини пов'язується із подачею першої заяви спадкоємця. У зв'язку з цим зазначимо, що в правовій науці є прибічники та противники цієї норми в спеціальному законі України.

Вважаємо, що ця норма повинна була б мати тимчасовий характер – на час дії на території України правового режиму тимчасово окупованої території України. Разом з тим, ми підтримуємо виділення у правовідносинах загалом та спадкових правовідносинах «квазііноземного елементу», як ознаки, яка вказує на те, що спадкові відносини на території України регулюються нормами спеціального законодавства, а саме законодавства України у сфері забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України (Автономна Республіка Крим, Донецька та Луганська області).

Також зазначимо, що актуальність цього напрямку дослідження підтверджено на сьогодні багатьма цивільними справами у сфері спадкування, які пов'язані із дією в Україні правового режиму тимчасової окупації деяких областей України, визначених законом.

3.2. Узагальнення судової та нотаріальної практики з питань реалізації прав у сфері спадкових правовідносин

Спадкові відносини, що становлять суттєву складову цивільного обороту, згідно із законодавством України мають набувати відповідного оформлення через діяльність таких органів цивільної юрисдикції, як суд та нотаріат.

Велику кількість судових та нотаріальних справ становлять справи, пов'язані з реалізацією права на спадщину після її відкриття. При цьому

компетенція нотаріальних органів відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» передбачає вчинення таких нотаріальних дій, як:

- вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- видача свідоцтва про право на спадщину (або в її межах - прийняття відмови від прийняття спадщини);
- посвідчення факту, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- оголошення секретного заповіту [8].

При цьому роль нотаріуса виявляється насамперед у тому, щоб у випадках, встановлених чинним законодавством України, забезпечити перехід прав та обов'язків спадкодавця, які не припинилися з його смертю і можуть бути об'єктом спадкування, до спадкоємців.

Вчиняючи нотаріальні дії щодо оформлення спадкових прав, нотаріус унеможливорює будь-яке порушення прав спадкоємців.

У межах судової діяльності розглядаються та вирішуються такі спадкові справи, як:

- розгляд заяв про визнання спадщини відумерлою (ч. 1 ст. 1277 ЦК);
- перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК);
- визначення додаткового строку для прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК);
- зменшення розміру неустойки (штрафу, пені), розміру відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є непомірно великими порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане спадкоємцем у спадщину (ч. 5 ст. 1231 ЦК);
- тлумачення заповіту (ст. 1256 ЦК);
- визнання заповіту недійсним (ст. 1257 ЦК) тощо [78, с. 46].

З огляду на інтереси юридичної практики щодо забезпечення належної реалізації спадкових прав, необхідно не тільки розмежовувати юрисдикційні повноваження, що мають бути здійснені судом або нотаріатом, але й визначати

межі судової юрисдикції спадкових справ, які можуть розглядатися за правилами позовного або окремого провадження.

Розмежування судової та нотаріальної юрисдикції щодо розгляду спадкових справ має ґрунтуватися на загальних правилах визначення співвідношення судової та нотаріальної юрисдикції у цивільних справах: нотаріальна діяльність в якості свого предмета має безспірні справи щодо реалізації цивільних прав, а судова - спори про право [59, с. 41].

У науковій літературі справедливо зазначалося, що необхідність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фактично дозволяє відокремлювати повноваження загальних судів щодо розгляду цивільних справ від повноважень інших несудових органів, які не здійснюють захисту прав, свобод чи інтересів [79, с. 43].

Наприклад, у ситуації пропуску строку на прийняття спадщини розгляд питання про можливість прийняття спадщини може стати предметом і судової і нотаріальної діяльності залежно від існування або відсутності спору між спадкоємцями.

Так, якщо такий спір відсутній, то відповідно до ч. 2 ст. 1272 ЦК та ч. 2 ст. 67 Закону «Про нотаріат» спадкоємці, які пропустили строк для прийняття спадщини, можуть бути за згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину, включені до свідоцтва про право на спадщину як такі, що прийняли спадщину [70, с.150].

А якщо такої згоди не надано (тобто є спір між спадкоємцями) питання вирішується у судовому порядку на підставі ч. 3 ст. 1272 ЦК, де зазначено, що за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини [4].

Отже, нотаріуси не можуть вчинювати нотаріальні дії за умови існування спору про право або про факт, але й суд під час розгляду спадкових справ не має вирішувати правові питання, що становлять собою нотаріальну компетенцію.

Так, можна виділити щонайменше два практичні прояви цього правила:

- за наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розгляду не підлягають, оскільки суд не може розглядати у позовному провадженні безспірні справи. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження (ч. 2 п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7) [10];
- визначаючи спадкоємцеві додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини, суд не повинен вирішувати питання про визнання за ним права на спадщину. Спадкоємець після визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини має право прийняти спадщину в порядку, установленому ст. 1269 ЦК, звернувшись в нотаріальну контору, після чого вважається таким, що прийняв спадщину (ч. 4 п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про спадкування») [4].

Однак судова практика у даних питаннях є дещо суперечливою. У деяких випадках суди відмовляють у задоволенні вимог щодо визнання права власності на спадкове майно за умов відсутності спору і можливості його нотаріального оформлення, а у деяких - постановляють рішення про визнання права власності, ігноруючи той факт, що оформлення спадкових прав у безспірній ситуації належить до юрисдикції нотаріату [69, с. 24].

Судові рішення у справах про перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК), внесення змін до свідоцтва про право на спадщину (ст. 1300 ЦК), визнання недійсним свідоцтва про право власності на спадкове майно (ст. 1301 ЦК) необхідно виконувати, звертаючись до відповідних нотаріальних органів [4].

Але останні мають реалізовувати свої повноваження через правові механізми, розраховані на безспірні правовідносини, тому можливість виконання положень таких судових рішень є залежною від поведінки заінтересованих осіб - інших спадкоємців, що іноді унеможлиблює реалізацію повноважень нотаріусів.

Так, правила ст. 1300 ЦК врегульовують можливість внесення змін до свідоцтва про право на спадщину за умов відповідно відсутності (ч. 1 зазначеної статті) та наявності (ч. 2 зазначеної статті) спору між спадкоємцями [4].

Якщо спору між спадкоємцями не існує, то питання про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину вирішує нотаріус за місцем відкриття спадщини за згодою всіх спадкоємців, що прийняли спадщину.

У випадку ж відсутності такої згоди, тобто за наявності спору, питання про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину на вимогу одного із спадкоємців вирішується судом [57, с.75].

При цьому в обох випадках нотаріус зобов'язаний видавати спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину (ч. 3 ст. 1300 ЦК), і саме покладення такого обов'язку на нотаріуса у другому випадку викликає серйозні заперечення, оскільки правовий механізм, що забезпечував би реальну можливість його виконання, наразі відсутній.

Більше того, навряд чи доцільно говорити про необхідність утворення такого механізму, адже нотаріальна компетенція, як уже зазначалось, має застосовуватися виключно за умов відсутності спору [41, с. 137].

Так, у першому випадку, коли зміни до свідоцтва вносяться нотаріусом за згодою всіх спадкоємців, існує реальна можливість видати нові свідоцтва, оскільки, висловлюючи згоду, спадкоємці з'являються до нотаріуса і не чинять жодних перешкод.

У ситуації ж, передбаченій ч. 2 ст. 1300 ЦК, нотаріус має виконувати приписи судового рішення щодо видачі нових свідоцтв попри бажання та волевиявлення інших спадкоємців, що унеможлиблює таке виконання.

Відповідно до ч. 2 ст. 1297 ЦК, якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім'я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців. Це означає, що неможливо внести зміни до будь-якого свідоцтва про право на спадщину, не змінюючи змісту свідоцтв, виданих іншим спадкоємцям.

Нотаріальне законодавство не передбачає процедури видачі нових свідоцтв про право на спадщину у ситуації, коли інші спадкоємці заперечують проти внесення таких змін, не бажають отримувати нові свідоцтва і у зв'язку з цим не з'являються до нотаріуса [84, с. 309].

Нотаріус, вочевидь, не зможе виконати таке рішення суду, оскільки нотаріальна процедура розрахована на реалізацію безспірних правовідносин, і спадкові відносини не можуть становити виключень щодо застосування загальних правил розмежування судової та нотаріальної компетенції.

Юридична практика свідчить, що непоодинокими є випадки, коли на момент постановлення судового рішення про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, спадкоємці, які раніше таке свідоцтво отримали і відповідно до нього набули право власності на спадкове майно, ним вже розпорядилися (наприклад, подарували чи продали). У таких випадках суди зобов'язують нотаріусів внести зміни до правовстановлювального документа, якого вже не існує, і суб'єктивне право позивача, що справді було порушено, так і не набуває реального правового захисту.

Безумовно, у подібних ситуаціях перед судом слід ставити питання не про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину (ч. 2 ст. 1300 ЦК), а про перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК) [4].

Слід визнати, що зміни до свідоцтва про право на спадщину можуть бути внесені нотаріусом тільки за умови відсутності спору між спадкоємцями, тому ч. 2 ст. 1300 ЦК має бути виключена як така, що не має механізму реалізації її положень.

Правовими підставами проведення перерозподілу спадщини є сплив строку для прийняття спадщини та проведений розподіл спадщини між спадкоємцями. У зв'язку з цим постають щонайменше два важливі практичні питання, що наразі не знайшли свого законодавчого вирішення: по-перше, в якому порядку має провадитися перерозподіл (судовому чи нотаріальному); по-друге, чи може розглядатися як достатня підстава для відмови суду в задоволенні позовних

вимог про перерозподіл спадщини відсутність постанови нотаріуса про попередню відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину.

Вирішення першого питання є можливим з урахуванням загальних правил розмежування судової та нотаріальної юрисдикції.

Зважаючи на те, що чинне цивільне законодавство не містить вказівки на виключність повноважень суду щодо перерозподілу спадщини, слід погодитися з позицією тих авторів, які вважають, що перерозподіл може бути здійснений у нотаріальному порядку за умови відсутності між спадкоємцями спору про право.

Так, у літературі справедливо зазначалося, що норми спадкового права не визначають форм реалізації спадкоємцями права на участь у перерозподілі спадщини. У зв'язку з цим було висловлено думку, що перерозподіл може здійснюватись у добровільному порядку, тобто за взаємною згодою спадкоємців шляхом звернення до нотаріуса за внесенням змін до свідоцтва про право на спадщину (ч. 1 ст. 1300 ЦК України) або у судовому порядку, тобто шляхом звернення до суду з вимогою про перерозподіл спадщини.

Перерозподіл спадщини судом здійснюється у тому випадку, коли між спадкоємцями відсутня взаємна згода щодо внесення змін до свідоцтва про право на спадщину або ж нотаріус відмовляє у внесенні змін до свідоцтва, та в інших випадках наявності спору між спадкоємцями, зокрема щодо розміру частки «нового» спадкоємця [71, с. 34].

Отже, розглядаючи інтереси юридичної практики щодо забезпечення належної реалізації спадкових прав, необхідно не тільки розмежовувати юрисдикційні повноваження, що мають бути здійснені судом або нотаріатом, але й визначати межі судової юрисдикції спадкових справ, які можуть розглядатися за правилами позовного або окремого провадження.

Розмежування судової та нотаріальної юрисдикції щодо розгляду спадкових справ має ґрунтуватися на загальних правилах визначення співвідношення судової та нотаріальної юрисдикції у цивільних справах:

нотаріальна діяльність в якості свого предмета має безспірні справи щодо реалізації цивільних прав, а судова - спори про право.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У результаті проведеного наукового дослідження сформульовано ряд узагальнень та пропозицій спрямованих на удосконалення чинного законодавства з питань регулювання спадкових відносин в Україні. До **висновків** викладених у роботі можна віднести такі:

1. Розглянувши та проаналізувавши наукові підходи, дійшли висновку, що спадкові правовідносини можна визначити, як спосіб регулювання суспільних відносин, які виникають із настанням юридичних фактів, пов'язаних із відкриттям спадщини.

Правова природа спадкових правовідносин проявляється при регулюванні та вирішенні спадкових спорів в принципах спадкового права, які застосовуються поряд із загальними принципами цивільного права. Наприклад, до таких принципів можна віднести: принцип свободи волевиявлення спадкоємців, принцип свободи заповіту, принцип свободи та диспозитивності у здійсненні спадкових права.

2. Структурними елементами спадкових правовідносин виділяють: суб'єкти спадкових правовідносин; об'єкти спадкових правовідносин; зміст спадкових правовідносин.

Суб'єктами спадкових правовідносин є: спадкодавець та спадкоємці.

Спадкодавцями можуть бути тільки фізичні особи - громадяни України, особи без громадянства або іноземці.

Спадкоємці – це особи, до яких переходять цивільні права і обов'язки спадкодавця.

Об'єктом спадкових відносин відповідно до норм цивільного права є усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент його смерті та не припинилися після його смерті. Оскільки охорона та захист права на спадкування відбуваються в нотаріальному та цивільному процесах, а також є можливими у виконавчому процесі, об'єктом спадкових правовідносин є процесуальна дія, закріплена в законодавстві України.

3. Принципи спадкового права закріплені в нормах законодавства України у сфері спадкування та залишаються незмінними протягом тривалого часу (як правило, удосконалення порядку спадкування шляхом внесення змін до норм законів не впливає на їх зміст), не містять конкретних прав та обов'язків для суб'єктів спадкових відносин.

Основними спеціальними принципами спадкового права, які визначають вектор розвитку спадкового права, є принцип свободи заповіту та забезпечення інтересів спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в спадщині.

4. Спадкові правовідносини виникають після відкриття спадщини між особами внаслідок дій, які визначені нормою права чи/та впливають із положень заповіту або спадкового договору, ґрунтуються на диспозитивній основі, мають динамічний довготривалий характер, охороняються та захищаються державою, а в строк, визначений законом, можуть трансформуватися у відносини права власності, що підтверджується нотаріальним актом – свідоцтвом про право на спадщину.

Відносини спадкування за заповітом на сьогодні активно розвиваються у зв'язку з об'єктивною необхідністю розпорядження власним майном особами, які вирішили реалізувати своє право на заповіт.

5. Цивільним кодексом України передбачено п'ять черг спадкоємців за законом, серед них: діти спадкодавця, той з подружжя, який пережив, батьки, брати та сестри, баба, дід, дядько, тітка, члени сім'ї спадкодавця, родичі до шостого ступеня споріднення та утриманці спадкодавця. Розширення кола осіб, що закликаються до спадкування за законом, неможливе.

Підставами закликання до спадкування за законом є: родинні стосунки (при певному ступені спорідненості та черговості спадкоємців); шлюб; усиновлення; перебування на утриманні спадкодавця не менше 5 років до його смерті. Статтею 1258 ЦК України визначено, що спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово.

6. В переважній більшості країн норми, що регулюють спадкові відносини, включені до цивільних кодексів.

Слід відмітити, що завдяки рецепції положень римського приватного права спадкове право континентальної Європи має багато спільних рис. Щодо країн англо-саксонської системи права, то провідну роль тут відіграє судовий прецедент.

Розвиток спадкового права України та європейських країн іде в протилежних напрямках. Якщо в Україні у спадковому праві чітко простежується тенденція до поступового розширення кордонів свободи заповіту, то в закордонних країнах відбувається все навпаки.

Якщо в Україні коло спадкоємців за законом розширюється, то в закордонних країнах – звужується.

Для європейського спадкового права раніше пріоритетним був принцип свободи заповіту, а сьогодні головна роль належить принципу охорони інтересів сім'ї.

7. Основним завданням спадкового права є врегулювання переходу майнових прав спадкодавця до спадкоємців, при цьому суспільство прийшло до розуміння беззаперечного права спадкодавця на визначення долі своїх майнових прав ще при житті, однак з обмеженнями, які містяться в імперативних нормах щодо обов'язкової частки окремих особливо незахищених категорій осіб, які є близькими родичами спадкодавця.

Спадкові правовідносини охороняються та захищаються в нотаріальному процесі в порядку, в спосіб та в межах, визначених законодавством України, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором та/або не виходить із заповіту. Підтримуються наукові погляди щодо виділення в теорії нотаріального процесу нотаріального провадження у сфері спадкування, яке складається з декількох стадій (відкриття провадження, підготовка до вчинення нотаріальної дії та видача нотаріального акта), на кожній з яких здійснюються процесуальні дії, визначені законодавством України.

8. Типовими підставами для звернення осіб до суду щодо захисту їхнього права на спадкування є: відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальних дій у сфері спадкування, оскарження нотаріального акта як підстави для виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин, вчинення нотаріальних дій у спосіб, межах та порядку, які не встановлені законом, визначення додаткового строку для прийняття спадщини, визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, оскарження дій виконавця заповіту, призначення виконавця заповіту, задоволення вимог кредитора шляхом накладення стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі, усунення від права на спадкування за законом, встановлення факту, що має юридичне значення (зокрема, факту смерті на тимчасово окупованій території України) тощо.

На підставі здійсненого аналізу проблем застосування законодавства України у сфері спадкування напрацьовано **пропозиції** щодо його вдосконалення, а саме обгрунтовано необхідність:

1. Внести до Книги Шостої Цивільного кодексу України такі зміни:

- доповнити частиною четвертою статтю 1221 такого змісту: «Місцем відкриття спадщини після смерті громадянина України, який постійно проживав за кордоном, є держава, де він постійно проживав. Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцями до консульської установи України»;
- доповнити частиною третьою статтю 1270 такого змісту: «У разі коли спадкоємець зачатий, але ще не народився, розподіл спадщини може відбутися лише після народження живим такого спадкоємця».

2. До Закону України «Про нотаріат» внести такі зміни:

- доповнити Главу 6 статтею 66 такого змісту: «Нотаріус чи спадкоємці мають право залучати експерта з питань права – особу, яка має науковий ступінь, займається понад п'ять років науковою та педагогічною діяльністю, є фахівцем у галузі права.

Рішення про допуск до участі у спадковій справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи приймає нотаріус, про що виноситься постанова. На експерта з питань права розповсюджується дія принципу нотаріальної таємниці.

Експерт з питань права має право відмовитися від участі в нотаріальному провадженні, брати участь в режимі відеоконференції, надавати письмові та усні пояснення, про що зазначається в окремому нотаріальному акті нотаріуса, а також на оплату виконаної роботи, компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до нотаріуса. За надання завідомо неправильної інформації експерт несе відповідальність, установлену законом».

3. Звертаючи увагу на дію в Україні правового режиму тимчасової окупації деяких територій України, особи, уповноважені законом на вчинення нотаріальних дій, мали б розмішувати оголошення про відкриття спадщини в єдиному друкованому виданні та на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України, це б сприяло комплексному захисту спадкових прав громадян на території України.

Таким чином, пропонується доповнити частиною п'ятою статтю 60 Закону України «Про нотаріат».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р., зі змінами та доповненнями від 30.09.2016 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Податковий кодекс України від 01.12.2010 р. зі змінами та доповненнями від 04.10.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. зі змінами та доповненнями від 28.08.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. зі змінами та доповненнями від 02.08.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. зі змінами та доповненнями від 14.03.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. зі змінами та доповненнями від

28.08.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>

7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. зі змінами та доповненнями від 04.11.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80>.

8. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. зі змінами та доповненнями від 28.08.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

9. Про поховання і похоронну справу: Закон України 10.07.2003 р. зі змінами та доповненнями від 25.07.2018 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15>

10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua>

11. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства Юстиції України від 07.07.2011 р. №1810/5. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11>

12. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства Юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11>

13. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в лікуванні безпліддя: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.12.2008 р. № 787. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>

14. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10>

15. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 21.08.1998 р. № 622. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>

16. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Роз'ясненням Пленуму Верховного Суду від 06.11.2009 року № 9. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>

17. Про затвердження порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 269/5. - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

18. Абраменков М. С. Спадкове право: підручник для магістрів / М. С. Абраменков, П. В. Чугунов; відп. ред. В. А. Белов. - Тернопіль: Підручники та посібники, 2016. - 423 с.

19. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Т. 1 / М.М. Агарков. – М.: ЮрИнфо, 2005. – 490 с.

20. Антоненко-Куличенко Н.С. Питання спадкової дієздатності під час складання заповіту з наявністю іноземного елемента / Н.С. Антоненко-Куличенко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. - 2013. - №2. - С. 112-118.

21. Бегичев А.В. Сучасний стан спадкового права зарубіжних країн / А.В. Бегичев // Нотаріальний Вісник. - 2014. - № 2. - С. 38-44.

22. Беляцкин С.А. Душеприказчик и суд / С.А. Беляцкин // Сб. статей по гражданскому и торговому праву. Памяти проф. Габриэля Феликсовича Шершеневича. – М.: Статут, 2007. – С. 163–175.
23. Бережна К. Категорія «справедливість» у сучасному законодавстві про працю / К. Бережна // Ефективність норм права : матеріали VII Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 17 листоп. 2016 р.). – Київ : Ніка-Центр, 2016. – С. 157–159.
24. Бірюков І.А. Цивільне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. І. А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. –К.:КНТ, 2008. – 480 с. – С. 343–344.
25. Блинков О. Є. Багатосторонні заповіти в спадковому праві зарубіжних країн / О. Є. Блинков // Сучасне право. - 2009. - № 11. - С. 117-120.
26. Бондарук Т. І. Історико-правові есе / Т. І. Бондарук ; відп. ред. І. Б. Усенко. – Київ ; Херсон : Грінь Д. С., 2017. – С. 65–69.
27. Белов В.А. Юридичні факти в цивільному праві: [навчальний посібник для бакалаврату та магістратури] / В.А. Белов. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2016. - 450 с.
28. Бондар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія / Т.В. Бондар. - К., 2007.-272 с.
29. Бунятова Ф.Д. Привилегированное завещание во французском гражданском праве / Ф.Д. Бунятова // Нотариальный Вестникъ. – 2013. – №2. – С. 45-47.
30. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Леонід Карпович Буркацький. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2013. – 384 с.
31. Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США) [Текст]: дис. канд. юр. наук: 12.00.03. / Вікторія Володимирівна Валах. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України. К., 2010. – 218 с.

32. Васильченко В.В. Питання теорії та практики виконання заповіту / В.В. Васильченко // Право і суспільство. – 2007. – № 3. – С. 144–152.
33. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування.- Х.: «Одісей».- 2008.- 480 с.
34. Гражданское право: в 3 т.: [учебник] / [В.В. Байбак, Е.Ю. Валявина, И.А. Дроздов и др.]; отв. ред. Ю.К. Толстой, Н.Ю. Рассказова. – М.: Проспект, 2012. – Т. 2. – 5-е изд., переработ. и дополн. – 2012 – 928 с.
35. Гонгало Ю.Б. Юридичні факти в спадковому праві Росії і Франції: Порівняльно-правове дослідження.- Х.: Вид. «Право», 2013.- 310 с.
36. Гончаренко В.О. Спадкування за законом в праві Англії та України // Часопис цивілістики. – 2011. – Вип. 3. – С. 53-56.
37. Гончарова А. Розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення» / А. Гончарова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – 11. – С.48-50.
38. Горбунова Л.М., Богачов С.В., Іванчук І.Ф., Кубар Н.А. Спадкування в Україні / М-во юстиції України.- К.: ТОВ «Поліграф-Експрес», 2011. - 60 с.
39. Гришаєв, С. П. Спадкове право. Навчально-практичний посібник / С.П. Гришаєв. - К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2016. - 182 с.
40. Достдар Р. Принципи спадкового права // Підприємство господарство і право. – 2009. – № 112. – С. 6–8.
41. Дякович М.М. Особливості нотаріальної охорони і захисту у спадкових правовідносинах // Європейські перспективи. – 2015. – № 1. – С. 136–140.
42. Жанабілова А. Спадкування за законом: місце в системі спадкування, поняття, сутність і підстави // Економіка і право. - 2011. - № 2. - С. 52-55.
43. Желінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2015. – 39 с.

44. Желіховська Ю.В. Поняття та юридична природа «спадкового представлення» / Ю.В. Желиховская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2014. – Т.26 (65). – Ч.1. – С. 261-265.
45. Заїка Ю.О. Актуальні проблеми спадкового права: навч. посіб. / за заг. ред. Ю.О. Заїки, О. О. Лов'яка. – Київ: КНТ: ЦУЛ, 2015. – 336 с.
46. Заїка Ю.О. Коментар до статті 1217 ЦК України. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. - Т.12: Спадкове право/ За ред. проф. Заїки Ю.О., І.В.Спасибо-Фатеевої. - Серія «Коментарі та аналітика».- Х.: ФО-П Колісник А.А., 2011.- 544 с.
47. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: Монографія. – К.: КНТ, 2010. – 288 с.
48. Заїка Ю.О. Спадкове право України: Навч. посіб. – К.: Істина, 2008. – 216 с.
49. Заїка Ю.О. Становлення та розвиток спадкового права України: Дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2009. – 415 с.
50. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: [монографія] / Ю.О. Заїка. – К.: НАВСУ. – 2007. – 280 с.
51. Калакура В.Я. Принципи колізійного регулювання в міжнародному сімейному праві / В. Калакура // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2009. – Вип. 80. – С. 40–43
52. Калакура В.Я. Правове регулювання відносин батьків і дітей у міжнародному сімейному праві / В. Я. Калакура // Університетські наукові записки / Хмельн. ун-т упр. та права. – 2011. – № 3. – С. 81–87.
53. Кашурін Ю. Н. Спадкування за законом і обов'язкова частка в спадщині в Цивільному кодексі Швейцарії / Ю. М. Кашурін // Нотаріальний Вісник. - 2014. - №11. - С. 41-47.
54. Кисіль В.І. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві / В. І. Кисіль // Право України. – 2015. – № 7. – С. 154–182.

55. Кернична С.Я. Правове регулювання спадкування та заповітів в європейському законодавстві / С.Я. Кернична // Держава і право. – 2014. – Випуск 47. – С. 378-381.
56. Ковальчук Я.В. Право на складання заповіту / Я.В. Ковальчук // Юридичний журнал. – 2009 – № 10 (52). – С. 32–33.
57. Козловська Л. Захист спадкових прав судом у окремому провадженні / Л. Козловська // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 74–83.
58. Колеснікова Є.В. Проблемні питання, що виникають в нотаріальній практиці при визначенні підстав спадкування // Нотаріальний вісник 2010.- № 3. - 44 с.
59. Комаров В.В. Нотаріат в Україні: підручник / В.В. Комаров, В.В.Баранкова. – Х.: Право, 2012. – 384 с.
60. Кондратова А.М. Обов'язкова частка у спадщині як спосіб забезпечення непрацездатних осіб / Анна Кондратова // Європейська традиція в міжнародному праві: реалізація прав людини: Міжнародна наукова конференція, м. Братислава, 6-7 травня 2016 р.: матеріали конф. - Братислава, 2016. - С. 126-130.
61. Кравченко М.Г. Роль нотаріуса в захисті спадкових прав за законодавством України // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 3, том 1. – С. 118–121.
62. Кузнецова Н.С. Основні завдання книги першої проекту Цивільного кодексу України / Н.С. Кузнецова // Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А.С. Довгєрта. – К.: Український центр правничих студій. – 2013. – 336
63. Курдельчук Д. Ще раз про деякі особливості міжнародного спадкування / Д. Курдельчук // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2015. – № 4. – С. 164–168.

64. Кухарев О.Є. Повноваження виконавця заповіту та їх здійснення за новим Цивільним кодексом України // Вісник Академії правових наук України. - 2011. - № 3. - С. 90-97.
65. Кухарев О. Є. Спадкове право України: навч.-практ. посіб. / О. Є. Кухарев. – К.: Правова єдність: Алерта, 2014. – 328 с.
66. Леськів С.Р. Спадкування за заповітом: цивільно-правові аспекти / С.Р. Леськів, Т.Б.Процюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №4. – 88 – 91 с.
67. Майданик Р. А. Спадковий договір у цивільному праві України. Університетські наукові записки. Хмельницький, 2008. № 2. С. 90–105.
68. Окремі питання спадкування: Роз'яснення Міністерства Юстиції України від 11.10.2011 р. - [Електронний ресурс] – Режим доступу -<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0064323-11>
69. Печений О.П. Проблемні питання судової практики у справах про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину// Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 11 (135). – С. 23–32.
70. Печений О. До питання про сутність перерозподілу спадщини// Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 149–154.
71. Печений О. Деякі аспекти перерозподілу спадщини // Юридичний радник. – 2014. – № 4 (76). – С. 32–39.
72. Погорецька Н. В. Колізійні норми спадкування у міжнародному приватному праві / Н. В. Погорецька // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 30–37.
73. Рішення Малиновського районного суду міста Одеса у справі № 2-3499/17 від 02 грудня 2017 року / Офіційний веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7597526>.

74. Рішення Малиновського районного суду міста Одеса у справі № 2-3508/17 від 10 листопада 2017 року / Офіційний веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8476328>.
75. Розгон О. В. Деякі колізійні питання регулювання спадкових відносин з іноземним елементом / О. В. Розгон // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2014. – № 872, Вип. 6. – С. 104–108.
76. Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник / З. Ромовська. – Київ : Атіка, 2010. – 560 с.
77. Сергеева А.П. Гражданское право: учебник. В 3 т. Т. 3 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Изд. 2-е – М.: Рожиков Л. В., 2008. – 624 с.
78. Снідевич О.С. Проблеми розмежування юрисдикцій // Вісник Вищої ради юстиції. – 2015. – № 2 (10). – С. 42–56.
79. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика. - К.: Юрінком інтер, 2013.- 336 с.
80. Спадкове право в Україні: навч. посібник / За заг. ред. проф. Шишки Р. Б. — К.: Видавництво Ліра-К, 2016. — 216 с.
81. Спадкове право: Коментар до книги VI Цивільного кодексу України / О. В. Коротюк; за заг. ред. О. В. Дзери. – Третє видання, перероблене і доповнене. – К.: ОВК, 2017. – 282 с.
82. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт.; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. Нестерцова-Собакарь О.В. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. – 164 с.
83. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.- практ. посіб./ За заг. ред. С.Я. Фурси. - К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007.- 1216 с.
84. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Харків: Страйд, 2012. - 736 с.

85. Співак В. М., Гопанчук В. С. Законодавство України про шлюб та сім'ю / В. М. Співак, В. С. Гопанчук. – К. : Наук. думка, 2015. – 240 с.
86. Фурса С.Я. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд / С.Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; За ред. С.Я. Фурси. - К., 2007. - 1216 с.
87. Фурса Є. Є. Деякі аспекти діяльності консула при посвідченні заяв про прийняття спадщини та відмову від неї / Є. Є. Фурса // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 6. – С. 177.
88. Харитонов Є.О. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонova, О.М. Калітенко. – Одеса: Юридична література, 2006. – 1080 с.
89. Ходико Ю.Є. Щодо особливостей правового режиму об'єкта спадкового правовідношення. Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. №1. с. 87-90.
90. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – 928 с.
91. Цивільне право України: [підручник] : у 2 кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, Кн. 1. – 2009. – 864 с.
92. Цивільне право України: [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
93. Чуловський В.А. Захист спадкових прав внутрішньо переміщених осіб за законодавством України. Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 3–4 березня 2017 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 59–62.
94. Чуловський В.А. Зміни до порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: до питання про видачу свідоцтва про право на спадщину. Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 11–12 травня 2018 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 48–49.

95. Чуловський В.А. Порядок видачі свідоцтва про право на спадщину: теорія, законодавство України та судова практика. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 104–109.

96. Чуловський В.А. Спадкові відносини в міжнародному приватному праві: теорія, законодавство України та судова практика. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 2. Т. 4. С. 80–83.

97. Шевченко Я.М. Методологічні проблеми цивільного права як приватного права. Кодифікація приватного (цивільного) права України / Я.М. Шевченко; за ред. проф. А.С. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2014. – 336 с.

98. Шевчук Л.В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л.В. Шевчук; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2011. – 17 с.

99. Шишка Р.Б. Цивільне право України: курс лекцій. В 6 т. Т. I. Кн. 1 / за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Харків, 2011. – 417 с.

100. Шупінська О. В. Міжнародно-правове регулювання відносин власності при транскордонному спадкуванні / О. В. Шупінська // Університетські наукові записки / Хмельн. ун-т упр. та права. – Хмельницький, 2016. – Вип. 4. – С. 76–81.

101. Ярошенко К.Б. Спадкове право / Відп. ред. К.Б. Ярошенко. - Х.: Вид. «Консум», 2009. - 268 с.